

JOHANNITÁKBÓL KERESZTESEK

A MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNY TÖRTÉNETE A KONSTANZI ZSINATTÓL A KÖZÉPKOR VÉGÉIG, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FEHÉRVÁRI KONVENTRE

RIBI ANDRÁS

Absztrakt

A tanulmány a magyarországi johannita rendtartomány történetét mutatja be a konstanzi zsinatot követő évtizedekben, különös tekintettel a magánlevéltára révén kiváló forrásadottságokkal rendelkező fehérvári konventre. A magyar forrásanyagon túl a dolgozat a Rend máltai központi levéltárából származó dokumentumokra is támaszkodik, melyek legfontosabb tanulsága, hogy hogyan távolodott el egymástól a nyugati egyházszakadást követően a Rend rodoszi központja és a Vránai perjelség. Ez a folyamat a 15. század második felére gyakorlatilag teljes szakadáshoz és egy kvázi magyar-johannita rendi ág létrejöttéhez vezetett, melynek tagjait helyesebbnek tűnik kereszteseknek nevezni. A fehérvári preceptorium történetének részletes bemutatása után egy esettanulmány következik a vránai perjelek és a fehérvári konvent tagjai között húzódó potenciális ellentétek illusztrálására. Ez utóbbi egyúttal a rendtartomány működésére – egy idő után annak hiányára – is rámutat. A tanulmányt a fehérvári konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének bemutatása zárja.

Kulcsszavak: johanniták, keresztesek, Vránai perjelség, hiteleshely, Székesfehérvár

1. Forrásadottságok – témaválasztás

A fehérvári johannita vagy keresztes konvent egyike a középkori Magyarország azon kevés egyházi intézményének, melynek magánlevéltára – túlélve a török hódítást – napjaink kutatója számára is fennmaradt. Ez a tény azért is fontos, mert a tárgyalt egyház nem Észak-Magyarországon, Erdélyben vagy valahol Nyugat-Magyarországon működött, hanem az ország középső területeit magában foglaló *medium regni*ben, melynek teljes egészét érintette a török pusztítás. Ráadásul a konvent hiteleshelyként is működött, így kiadványai révén további információk nyerhetők – elsősorban a személyzet és a közhitelű tevékenység kapcsán – az intézmény történetéről.

A szerencsés forrásadottságok oka abban a tényben keresendő, hogy Székesfehérvár 1543. évi török elfoglalása előtt vagy után¹ a keresztesek Nyugat-Magyarországra menekítették levéltárukat. Az irategyüttes Pozsonyba került, ahonnan az okleveles anyag a csehszlovák–magyar iratcsere-egyezménynek köszönhetően 1969-ben került a budapesti Országos Levéltárba.² Jelenleg 1526 előtti része a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Q 398. jelzete alatt található meg, míg az 1527–1543 közötti anyagot az R 302. fondban őrzik.³ A levéltár különös értéke még, hogy ez az egyetlen fennmaradt székesfehérvári archívum a török hódoltság előtti időszakból. Ugyanakkor a kutatás során kiderült, hogy a csere végrehajtása nem ment végbe maradéktalanul: 12 dokumentum a nagyszombati Szent Adalbert Társaság levéltárában maradt.⁴ A nagyszombati lelőhely összefüggésben lehet azzal, hogy a 17–18. század fordulóján Kollonich Lipót esztergomi érsek utasítására – nyilvánvalóan Magyarország középső területeinek török hódoltság alóli felszabadításával összefüggésben – az itteni jezsuiták három másolati könyvben rögzítették a fehérvári keresztes konvent levéltárának teljes irategyüttesét. Az eredeti levéltári rendet tükröző protokollumban szereplő dokumentumok döntő többsége átvészelte az elmúlt háromszáz évet, de azért akadt kivételes darab is.⁵ Ha a magánlevéltári anyagot, a konvent által kibocsátott hiteleshelyi okleveleket és néhány egyéb – részben az OSZK-ban, Bécsben vagy Pozsonyban őrzött – dokumentumot összesítjük, akkor a munka keresztesekre vonatkozó hazai forrásbázisa mintegy 1700 oklevélre rúg.

A források körét – Engel Pál és Hunyadi Zsolt nyomdokain haladva⁶ – a johannita rend Rodoszról Málta szigetére menekített levéltárában lévő információkkal sikerült bővítenem. Az így feltárt dokumentumok többsége a *Libri Bullarum* szekcióban lévő regisztrumkötetetekből származik, melyek a rendi központban kiállított, nagyrészt a Rend európai perjelségeire vonatkozó iratokat tartalmazzák. Ezeken kívül a 15. század második és a 16. század első felének generális

1 – Erről lásd 3.5. fejezet!

2 – Bakács István: Az Országos Levéltár III. osztályának 1969. évi gyarapodásáról, *Levéltári Szemle*, 20 (1970) 440.
– Az oklevelekhez Érszegi Géza készített regesztákat, melyek Fejér megyére és néhány településére vonatkozó részét publikálta [Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542, in Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv* 5., Székesfehérvár, 1971.
(a továbbiakban: Érszegi) 1–356. sz.], de az online adatbázisban a többi dokumentumhoz írt segédlet is elérhető.

3 – 2009-ig az anyag a P 1741. fondban volt.

4 – 1358. ápr. 16. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 285 665.], 1450. aug. 21. (DF 285 658.), 1450. nov. 15. (DF 285 663.), 1452. febr. 21. (DF 285 657.), 1452. júl. 3. (DF 285 714.), 1452. júl. 17. (DF 285 666.), 1452. szept. 1. (DF 285 662.), 1453. febr. 6. (DF 285 656.), 1453. dec. 4. (DF 285 664.), 1454. ápr. 13. (DF 285 716.), 1455. júl. 15. (DF 285 715.), 1458. szept. 13. (DF 285 655.). Vö. Rábik, Vladimír: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543.* (Capitulum VII.), Szeged, 2010. 47–48., 111–112., 112–113., 114., 115–116., 116–117., 117–118., 118–119., 119–120., 120–121., 124., 128–129.

5 – 1443. máj. 13. (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára AB 71. Diplomatarium crucigerorum de Alba. Tomus III. Caput XVIII. Numerus 37. 1077–1078.) – Vö. Károly János: *Fejér vármegye története*, I–V., Székesfehérvár, 1896–1904. III. 665–666.

6 – Engel Pál: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 111–118., Hunyadi Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*, (CEU Medievalia 13.), Budapest, 2010. xvi.

káptalani jegyzőkönyveit is áttanulmányoztam, melyek a *Sacra Capitula Generalia* szekcióban találhatók. Végezetül az eredetiben fennmaradt oklevelek között is búvárkodtam. Összességében további 270, nagyrészt Magyarországra vonatkozó irattal bővült a disszertáció forrásbázisa. Közülük csak néhány oklevél volt korábban is ismert (például a Sztáray oklevéltárban), de ezek egy része a március végi rodoszi évkezdet miatt rosszul volt keltezve, ami nehezítette a felhasználást és az események kronológiai sorba állítását.

Tanulmányomban erre a forrásbázisra támaszkodva kívánom bemutatni a Vránai perjelség,⁷ azon belül pedig főképp a fehérvári konvent késő középkori történetét a 15. század elejétől egészen Székesfehérvár 1543-ban bekövetkező török általi meghódításáig. Bár a munka célkitűzései közé nem soroltam bele a Vránai perjelség egészének késő középkori vizsgálatát – az modern szakirodalom híján akár egy teljes doktori disszertáció tárgya is lehetne –,⁸ mégis bizonyos jelenségek mélyebb megértéséhez mindenképpen szükségesnek látszott a rendtartomány és a központ viszonyrendszerét alapjaiban feltárni. Ezt követi majd a messze legjobb forrásadottságokkal rendelkező fehérvári *preceptorium* történetének bemutatása, melyet egy eset-tanulmány követ a vránai perjelek és a fehérvári konvent között húzódó potenciális ellentétek illusztrálására. Ez utóbbi egyúttal a rendtartomány működésére – egy idő után annak hiányára – is rámutat. A tanulmányt a fehérvári konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének rövid bemutatása zárja.

7 – A perjelségek nevének írásmódjáról: bár a magyarországi forrásokban tudomásom szerint a Vrána központú magyarországi johannita rendtartományt nem, vagy csak nagyon ritkán nevezik meg intézményként, a máltai forrásokban az egyes perjelségeket folyamatosan így emlegetik (Prioratus de Hungaria, Prioratus de Bohemia, Prioratus de Alemania stb.). Ebből következően a rendtartományokat tulajdonnévként, a magyar helyesírás szabályaihoz igazodva említem: Vránai perjelség, Bohémiai perjelség, Alemaniai perjelség stb.

8 – A perjelség 15–16. századi történetének bizonyos aspektusairól újabban lásd Engel Pál: *The Estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages*, in Hunyadi Zsolt–Laszlovszky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 291–302., Hunyadi Zsolt: *Entering the Hospital. A Way to the Elite in the Fifteenth Century?*, in Josserand, Philippe–Oliveira, Luís F.–Carras, Damien (szerk.): *Élites et ordres militaire au Moyen Age*, Madrid, 2015. 101–110. A perjelek és perjelségi kormányzók archontológiáját lásd Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.), Budapest, 1996. I. 82., C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. I. *Főpapok és bárók* (Magyar történelmi emlékek. Adattárak), Budapest, 2016. [a továbbiakban: Arch. (1458–1526) I.] 58–60. A perjelek kiadványait és a rendtartomány 15–16. századi eseménytörténetét máig legteljesebben Reiszig Ede gyűjtötte össze: Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon*, I–II., Budapest, 1925–1928. I. 147–240.

2. A magyarországi johannita rendtartomány és Rodosz kapcsolatai a konstanzi zsinat után

„A magyar vita csak a konstanzi zsinaton jutott nyugvópontra. Az azonban végérvényessé vált, hogy a magyar uralkodók beleszólást követeltek a tartományi előjáró kiválasztásába. Ez a törvonal soha nem tűnt el nyomtalanul.”⁹ Hunyadi Zsolt egyik legfrissebb tanulmánya ezekkel a szavakkal zárja le a nagy nyugati egyházszakadás során a johanniták Magyar–Szlavón rendtartományának életében bekövetkező változások taglalását. Az idézet is mutatja, hogy a Vránai perjelség és a rodoszi központ kapcsolatát a konstanzi zsinat végéig már alaposan feltárta a történettudomány: Anthony Luttrell¹⁰ és Hunyadi Zsolt¹¹ magyar és máltai forrásanyag révén a közelmúltban több írásukban bemutatták, hogy a szkizma következtében hogyan avatkoztak be a magyar uralkodók – főképp Zsigmond király (1387–1437)¹² – a perjelek kijelölésébe, olykor a rendi központ hallgatólagos beleegyezésével, olykor éppen annak ellenében.

Bár a johannita rend egészét illetően a „zavaros időknek” már az 1409. évi pisai zsinat végét vetett, Magyarország esetében csak a konstanzi zsinat utolsó évei hozták el a várt megoldást. 1417 áprilisában Philibert de Naillac nagymester (1396–1421) kinevezte a fehérvári konvent élére Makrai János fia Lászlót,¹³ majd decemberben a magyar rendtartomány élére Zsigmond jelöltjét, Nagymihályi Albert magyar nemest (1417–1434),¹⁴ Michele Ferrandi önkéntesnek nevezett lemondása után.¹⁵ Két hónappal később a kinevezést élethosszig megerősítették, felszólították Albertet magyar rendtagok toborzására, illetve évi 400 aranyforintban határozták

9 – Hunyadi Zsolt: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más vezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, 2018. 220.

10 – Luttrell, Anthony: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources, in Hunyadi Zsolt–Laszlovszky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 276–277.

11 – Lásd még Hunyadi Zsolt: Royal Power and the Hungarian–Slavonian Hospitaller Priors before the Mid-fifteenth Century, *Military Orders*, 5 (2012) 321–328., Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 88–93.

12 – A 14. század második felében a Luxemburg-dinasztia tagjait cseh királyokként a Bohémiai perjelség is érdekelte, a szkizma idején az egyik perjel IV. Vencel király tanácsadója volt. Vö. Mitaček, Jíří: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in Borchardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*, Brno, 2011. 110–111.

13 – 1417. ápr. 19. [Archives of the Order of Malta, National Library of Malta (a továbbiakban: AOM) 340 f. 150r–v] – Személyére lásd Ribi András: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári kereszt konvent személyi összetétele (1390–1450), in Fábian Laura–Uhrin Dorottya–Farkas Csaba–Ribi András (szerk.): *Micae Mediaevales*, VI., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2017. 200.

14 – Személyére lásd Hunyadi Zsolt: The social composition of the Military-Religious Orders in the medieval kingdom of Hungary, in Fernandes, Isabel Cristina F. (szerk.): *As Ordens Militares e as Ordens de Cavalaria entre o Ocidente e o Oriente*, Palmela, 2009. 328. – A Nagymihályi család 1418. március 29-én címeradományban is részesült Konstanzbán: Fejérpataky László–Áldásy Antal: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar czímeres emlékek*, I–III., Budapest, 1901–1926. I. 49–52.

15 – 1417. dec. 15. (AOM 340 f. 158v–159r)

meg a rendtartomány által fizetendő *responsio* mértékét.¹⁶ Az újabban előkerült forrásokból az is kiderült, hogy Albert eleget tett az anyagi természetű követeléseknek: a következő, 1419. évre vonatkozóan kifizette a 400 aranyat a Medicieken keresztül.¹⁷ A firenzei kereskedők részvétele a kifizetésben nem meglepő: a Medici és a Bardi bankház már 1414-ben engedélyt kapott az észak-itáliai és közép-európai perjelségek adóinak összegyűjtésére, sőt a jogosítványt 1420-ban is megerősítették.¹⁸

Miután Nagymihályi Albert elhagyta Konstanz városát, hamar elfeledkezett a nagymesternek tett ígéreteiről: nincs adat arra vonatkozóan, hogy 1434-ig tartó perjelsége alatt bármikor is befizette volna a rendi adókat, sőt a korszak generális káptalanjain (1420, 1428) sem vett részt. A központ és a magyarországi rendtartomány közötti kommunikációnak néhány jele azért így is akad. Egyfelől V. Márton pápa (1417–1431) oklevele, amely búcsút engedélyez azoknak a törökök elleni harcban résztvevőknek, akik segítenek a rodoszi lovagoknak.¹⁹ Másfelől pedig azok az oklevelek, melyekben a nagymester és a rodoszi konvent oszt búcsút magyarországi személyeknek (illetve biztosítja gyóntatójuk szabad kiválasztását) Nursiai János *commissarius* vagy más vezető rendtagok révén.²⁰

Nagymihályi Albert utódlásának kérdése 1427-től kezdte foglalkoztatni a rendi központot: egy regisztrumbejegyzés szerint a provençe-i és az itáliai nyelv tagjai vitatkoztak a magyar perjelség hovatartozásáról, melynek végén arra jutottak, hogy inkább Itáliához tartozzék, de a nagymester mindezt felülbíráhatja annak függvényében, honnan lehet alkalmasabb utódot választani a rendtartomány élére.²¹ A vitára jellemző, hogy számos itáliai és francia rendtag részt vett benne, magyar részről viszont senki. Ezek után nem meglepő, hogy miután Nagymihályi elhunyt (1434), kettős kinevezésre került sor.²² A nagymester minden bizonytalanságot elhárítva téves információkra alapozva már 1433 augusztusában kinevezte 10 évre a provençe-i nyelvbe tartozó – és a mai Franciaország déli részén több *preceptoriumot* irányító – Johannes

16 – 1418. febr. 12. [Nagy Gyula (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, I–II., Budapest, 1887–1889. (a továbbiakban: Sztáray cs. lt.) II. 176–177.]

17 – 1419. febr. 20. (AOM 340. f. 170r–v) – Megjegyzés: az oklevelet Anthony Luttrell is ismerte, de a kifizetett responsiót tévesen az 1418. évhez kötötte. Vö. Luttrell, A.: *Hospitallers in Hungary* i. m. 277.

18 – 1414. dec. 31. (AOM 338. f. 162r–v), 1420. okt. 31. (AOM 345. f. 223r)

19 – 1430. dec. 16. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 106 351.]

20 – 1432. máj. 2. (DL 92 816.), 1432. jún. 10. (DL 105 748.), 1432. jún. 26. (DL 85 741.), 1432. jún. 26. (DL 43 919.), 1432. dec. 6. (DL 12 476.), 1432. dec. 10. (DL 12 477.), 1432. dec. 11. (DL 43 930.)

21 – 1427. dec. 22. (AOM 347. f. 51r–v)

22 – E ponton szükségesnek látszik Hunyadi eredményeit korrigálni: 1428 és 1430 között Robertus de Diana nem magyar perjel volt, csak vizitátor. Lásd 1428. jún. 28. (AOM 348. f. 126v–127v), 1430. szept. 26. (AOM 26. no. 8.). Vö. Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 103.

Cavalion alias Romeit magyar perjellé (*prior Hungarie*) elődje – „Robertus de Mangahal”²³ – halála miatt,²⁴ aki levélben követelte Zsigmondtól a rendtartomány javainak átadását.²⁵ Ezzel szemben a magyar király Tallóci Matkónak adományozta a Vránai perjelség javait, aki azt a törökök elleni háborúra fordította.²⁶ A döntés ellen Cavalion ismét tiltakozott,²⁷ de végül erőfeszítéseit nem koronázta siker: soha nem jutott el Magyarországra, és 1437–1438 folyamán már nem is használta perjeli címét.²⁸

A rodoszi központ ezt követően vizitátor segítségével próbált úrrá lenni a helyzeten, de minden jel arra mutat, hogy Hugh Middleton *turkopolier* kinevezése *Alamania, Hungaria, Bohemia, Dacia és Hibernia* perjelségekbe Magyarország esetében névleges maradt (1442).²⁹ Ennek nyomán nem meglepő, hogy az 1446. évi római generális káptalanon nem képviselte senki a magyar rendtartományt,³⁰ majd az év áprilisában Jacobus de Soris bolognai *preceptor* lett a címzetes magyar perjel.³¹ Soris 1475-ig viselte a magyar perjeli címet – amelyet ekkor már Rodoszon is megkülönböztettek a ténylegesen Magyarországon tartózkodó vránai perjelek címétől –,³² részt vett az 1466–1467. és az 1475. évi generális káptalanokon,³³ de perjelsége területére soha nem jutott el, kizárólag itáliai ügyekkel kapcsolatban bukkan fel az oklevelekben.³⁴

V. Miklós pápa (1447–1455) leveléből kiderül, hogy eredetileg Jacobus de Soris pozícióba juttatását célozta a 15. század egyetlen olyan johannita diplomáciai missziója, amely ténylegesen eljutott Magyarországra.³⁵ 1447 őszén a nagymester megbízta a pratói *preceptor*t, Simibaldus de Sabelisthist,³⁶ majd valószínűleg ennek hirtelen halála után azonos szövegű paranccsal egy lombardiai *miles*, Michele de Castellaccio lett *Alamania, Bohemia* és *Hungaria* perjelségek

23 – A hasonló hangzás alapján valószínű, hogy „Albertus de Nagmihal”-ról van szó valójában, és a hibás alak félrehallás vagy egy rossz olvasat miatt került be a regisztrumba. Vö. Sarnowsky, Jürgen: *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522)*, Münster–Hamburg–London, 2001. 686.

24 – 1433. aug. 3. (AOM 350. f. 183r)

25 – 1433. aug. 5. (AOM 350. f. 62v)

26 – Hunyadi Zs.: *Royal Power* i. m. 327.

27 – 1434. ápr. 28. (AOM 351. f. 113r)

28 – 1437. jún. 18. (AOM 352. f. 39v), 1438. jún. 2. (AOM 353. f. 152r) – Megjegyzés: Johannes Cavalion alias Romei korábbi említéseinél is előfordult, hogy preceptor címet előbb említették a magyar perjeli méltóságnál.

29 – 1442. nov. 26. (AOM 355. f. 176r)

30 – 1446. febr. 22. (AOM 358. f. 1r)

31 – 1446. ápr. 26. (AOM 358. f. 176v)

32 – Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 687.

33 – 1466. nov. 30. (AOM 283. f. 2r–4v), 1475. dec. 6. (AOM 283. f. 97r)

34 – Pl. 1467. febr. 7. (AOM 376. f. 116r–v), 1475. dec. 18. (AOM 383. f. 112v–113r)

35 – 1448. júl. 22. (Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I–II., Roma, 1859–1860. II. 249–250.)

36 – 1447. okt. 24. (AOM 359. f. 167v – 170v)

vizitátora.³⁷ Magyar és máltai források egyaránt alátámasztják,³⁸ hogy a nagyon is konkrét utasításokkal – legitim perjel választása, rendi adók beszédése, toborzás – érzéző Castellacciónak sikerült részeredményeket felmutatni 1448–1449 során.³⁹ egyfelől beleszólt a fehérvári *preceptorium* életébe a parancsnok *excommunicatio*ja révén,⁴⁰ másfelől pedig – ahogy az egy 1453-ból fennmaradt nyugtából kiderül⁴¹ – sikerült a rendi adókat is beszédnie. Székely Tamás vránai perjel *responsió*ként 300 forintot, az esztergomi és a fehérvári *preceptor* pedig egyéb hozzájárulás gyanánt 15 illetve 50 forintot fizetett.⁴² Esztergomban bizonyosan járt is Castellaccio.⁴³

Minden valószínűség szerint azonban – függetlenül attól, hogy az 1440. évi török támadás és Konstantinápoly 1453. évi eleste óta egyre égetőbb szükség volt Rodoszon a rendi adókra⁴⁴ – egyszeri fizetéssel állunk szemben: 1456-ban még megpróbálkozott Rodosz azzal, hogy konkrét összegeket is megnevezve vizitátor útján beszédje a magyarországi perjelségre kirótt rendi adókat, ám adat csak az ugyanebbe a parancsba foglalt bohémiai pénzek megérkezéséről maradt fenn.⁴⁵ Ezután először 1458-ban egy kasztíliai *preceptort*, majd 1460-ban Johannes von Sachsenheim gelingeni *preceptor*t bízta meg azzal, hogy a problémás közép-európai perjelségekben tegyen rendet az uralkodó és mások által elvett javak visszaszerzése révén, de egyik parancsnok sem jutott el Magyarországra.⁴⁶ Hasonlóképpen járt 1462-ben Johannes Cardona is, akit a nagymester helytartóvá nevezett ki *Bohemia*, *Hungaria* és *Dacia* perjelségek számára.⁴⁷ A helyzet ideiglenes elfogadását támasztja alá egy 1467-ből származó, eredetiben is fenn-

37 – 1448. jan. 23. (AOM 361. f. 214r – 217r) – Castellaccio nagymesteri megbízatásának szövegét V. Miklós pápa 1448. júl. 2-án átirta, így az már régóta ismert a magyar történeti kutatás számára: Theiner, A.: *Vetera monumenta* i. m. II. 243–249. Vö. Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 168–170., Hunyadi Zs.: *Social composition* i. m. 329.

38 – Castellaccio a Bohémiai perjelségbe is eljutott (AOM 362. f. 176r–179v), sőt a boroszlói konventet sikerült a korban rendkívül jelentős *preceptorium*, Strassburg szellemében megreformálni. Lásd Borchardt, Karl: *Wirtschaft und Ordensreform im späten Mittelalter: Das Beispiel der Johanniter in Straßburg (mit Ausblick auf Breslau)*, in Czaja, Roman–Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Die Ritterorden in der europäischen Wirtschaft des Mittelalters*, (Ordines militares. Colloquia Torunensia historica XII.), Toruń, 2003. 46.

39 – A misszió 1450-ben ért véget, miképpen arról a nagymester levélben számolt be a bécsi *preceptor*nak: 1450. nov. 7. (AOM 362. f. 120r–v)

40 – 1448. dec. 31. (DL 106 517.)

41 – 1453. máj. 13. (AOM 364. f. 162r–v) – A nyugta kiadását lásd Ribi András: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita *preceptor*ok karrierje a 15. század második felében, in Szanka Brigitta–Szolnoki Zoltán–Nagy Zsolt Dezső (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, 10., *A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, 2018. 106–107.

42 – A rendi adókról bővebben lásd Hunyadi Zsolt: Adalékok a johannita magyar–szlávón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Historica Universitatis Szegediensis*, 116 (2002) 31–47.

43 – Vö. 1448. dec. 31. (DL 106 517.)

44 – Vann, Theresa M.: The Exchange of Information and Money between the Hospitallers of Rhodes and their European Priors in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, in Burgdorf, Jochen–Nicholson, Helen (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 39–42.

45 – 1456. okt. 1. (AOM 366. f. 124 r–v), AOM 366. f. 154r–v

46 – 1458. márc. 21. (AOM 368. f. 234r–v), 1460. nov. 18. (AOM 370. f. 171v – 172r)

47 – 1462. nov. 4. (AOM 372. f. 164v–165v)

maradt nagymesteri oklevél: ebben felsorolták a római generális káptalanon, hogy az egyes perjelségek (21) mennyi hozzájárulást fizettek az elmúlt 5–6 évben kötelezettségeik kiegyenlítésére és a rodoszi konvent fenntartására, ám Magyarország nem szerepel a listán.⁴⁸ Ugyanakkor magyar rendtag sem tartózkodott a szigeten.⁴⁹

Így a johannita rendi központ kénytelen volt elismerni a már 1446 óta ténylegesen kormányzó Szentgyörgyi Székely Tamást, Hunyadi János feltétlen szövetségesét és délvidéki harcostársát, vránai perjelként (1446–1453–1462).⁵⁰ Ezt egyébként a Castellacciónak küldött pápai levél is lehetővé tette, meghagyván azt az opciót, hogy ha Magyarországon alkalmas személyt talál a perjeli méltóságban, akkor nem kell mindenáron váltani.⁵¹ Bár kinevezésükbe érdemi beleszólása nem volt a rendi központban, Tamást és utódát, Szentgyörgyi Székely Jánost (1468) még Rodoszon és Itáliában is helyel-közzel elfogadták a rendtartomány vezetőjének. A 15. század második felében egy darabig még a vránai perjel is kapott nagymesteri meghívót a generális káptalanra: Székely Tamás 1453-ban és 1457-ben,⁵² „Johannes Seculi prior Vrane alias Hungarie”⁵³ pedig 1474-ben és 1477-ben; ezek egyébként az utolsó közvetlen kommunikáció szándékára utaló források a magyar rendtartomány és a központ között.⁵⁴ A sors iróniája, hogy a magyar okleveles források alapján János már 1468-ban meghalt,⁵⁵ 1475-től egy délvidéki nemes, Beriszló Bertalan viselte a vránai perjeli címet (1475–1512), aki 1483-ban az annatát is kifizette ezért.⁵⁶ Talán nem véletlen, hogy 1479 végén – amikor nemcsak a rend perjeleit, de fontosabb *preceptorait* is név szerint felsorolja a rodoszi regisztrumkötet egy nagymesteri utasítás kapcsán – már egyáltalán nem esik szó Magyarországról.⁵⁷

48 – 1467. febr. 7. (AOM 29. no. 5.)

49 – 1467. febr. 1. (AOM 283. f. 39v) – Jürgen Sarnowsky szerint 1461 és 1513 között biztosan nem volt magyar johannita Rodoszon. Lásd Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 511.

50 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108. – A Vránai perjelség birtoklására az ún. „zavaros idők” során lásd Pálosfalvi Tamás: *Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448)*, *Századok*, 134 (2000) 45–98.

51 – 1448. júl. 22. (Theiner, A.: *Vetera monumenta* i. m. II. 249–250.)

52 – 1453. máj. 6. (AOM 364. f. 3r), 1457. okt. 1. (AOM 367. f. 3r). – Magán a generális káptalanon ugyanakkor 1454-ben senki nem képviselte a magyar rendtartományt, 1459-ben pedig csak a perjel és a perjelség külföldi származású procuratorai voltak jelen: Michael de Romagnie és Johannes de Stallingue. Lásd 1454. nov. 10. (AOM 282. f. 1r–4r), 1459. okt. 10. (AOM 282. f. 52r–54v)

53 – Megjegyzés: a Rodosz által kinevezett, általában Itáliában tartózkodó magyar perjelek címében sosem szerepelt a vránai jelző. Ugyanakkor Rómában ismerték Vrana nevét, miképpen az Beriszló Bertalan 1483-ban befizetett annatája után fennmaradt kötelezvényből kiderül: 1483. ápr. 11. [Lukcsics József–Tusor Péter–Fedeles Tamás–Nemes Gábor (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, I–II. (Collectanea Vaticana Hungariae 9–10.), Budapest–Róma, 2014. (a továbbiakban: *Cameralia*) II. 1306. sz.]

54 – 1474. máj. 26. (AOM 382. f. 2v), 1477. júl. 1. (AOM 385. f. 7r–v). – Magán a generális káptalanon ugyanakkor 1475-ben – ahogy egyébként 1466-ban is (AOM 283. f. 2r–4v) – Jacobus de Soris (nominatur prior Ungarie) és procurator, Marco de Liguana vettek részt (AOM 283. fol. 85r, 97r), 1478-ban pedig nem képviselte senki a magyar rendtartományt (AOM 283. f. 156v–158r).

55 – Arch. (1458–1526) I. 59. 370. lj.

56 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 109., 1483. ápr. 11. (*Cameralia* II. 1306. sz.)

57 – 1479. nov. 24. (AOM 387. f. 3r–6r)

Jellemző a rendi központ tényleges magyarországi súlyára az is, hogy 1466-ban a német nyelv képviselői és Jacobus de Soris arról vitatkoztak olasz nyelvű levelezésükben, hogy a magyar perjelség vajon az olasz vagy a német nyelv része-e: a névleges magyar perjel válaszában kifejezte, hogy mivel a központ (*il capo*) és a birtokok nagy része az 1409 óta Velence felségterületét képező Dalmáciában található, ezért inkább az olasz nyelvhez tartoznak.⁵⁸ Magát a rendtartományt pedig – amelyről elenyészően kevés információ maradt fenn a johanniták Máltán őrzött központi levéltárában a korszakra vonatkozóan – hol az észak-itáliai, hol pedig a német és – az osztrák, morva és sziléziai területeket is magában foglaló⁵⁹ – cseh perjelség mellé sorolták be a *Libri Bullarum* kötetekben.⁶⁰

1475 után tehát – függetlenül attól, hogy Dzsem herceg ügyében Mátyás király (1458–1490) levelezett a nagymesterrel⁶¹ – már teljesen különbözött a mindenkori magyar király által kinevezett, immár egyértelműen báróvá emelt vránai perjel személye a johannita vezetés elképzeléseitől.⁶² Névleges, itáliai származású magyar perjeleket 1510-ig továbbra is kineveztek (Carolus de Jesualdo: 1493–1495,⁶³ Andreas de Martinis: 1501–1510⁶⁴), vizitációs kinevezések is voltak (Johannes de Cardona: 1480,⁶⁵ Petrus Stolcz: 1493,⁶⁶ Johannes de Hacksthen: 1510,⁶⁷ Johannes de Rosemberg: 1517⁶⁸), de ezek nem jutottak el a Vránai perjelségbe. Ezzel párhuzamosan a magyarországi perjelek nem vettek részt – és nem is képviseltették magukat – a kor generális káptalanjain.⁶⁹ Az egyetlen olyan területe az egykori Magyar–Szlavón rendtartománynak, ahol Rodosz törekvései megvalósulhattak, a Ragusa melletti Lastovo szigete volt.⁷⁰

58 – 1466. (AOM 376. f. 132r), 1466. (AOM 376. f. 134r)

59 – 1511. nov. 19. (AOM 401. f. 171v–172r)

60 – A 15. század második felében a magyar rendtartományt 1459-ig leginkább a német nyelvterülethez kapcsolták (pl. AOM 365. f. 106r), aztán hat évig Lombardia, Velence, Róma és Pisa mellett szerepelt (pl. AOM 376. f. 98r), 1467 és 1471 között – valószínűleg nem függetlenül a fent említett levélváltástól – ismét Alamania és Bohémia mellé került (pl. AOM 377. f. 131r), majd a század végéig megint visszatették Észak-Itáliához (pl. AOM 380. f. 100r).

61 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 181–182.

62 – Vö. Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 686–687., Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 103–104. – A nyugati kereszténység másik végpontján, Angliában is hasonló volt a helyzet: a perjel egyben báró, a királyi tanács tagja is volt, akinek személyét az uralkodó gyakorlatilag kijelölte. Lásd Sarnowsky, Jürgen: *Kings and Priors: the Hospitaller Priory of England in the Late Fifteenth Century*, in Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot, 1999. 85., 90.

63 – 1493. aug. 5. (AOM 391. f. 81r–v), 1495. okt. 21. (AOM 392. f. 77v–78r)

64 – 1501. szept. 23. (AOM 393. f. 125r–v), 1510. márc. 2. (AOM 399. f. 179v)

65 – 1480. jan. 20. (AOM 387. f. 174r–176r)

66 – 1493. aug. 5. [van Winter, Johanna Maria (szerk.): *Sources concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, 1998. 392–396.]

67 – 1510. júl. 16. (AOM 400. f. 160r–v)

68 – 1517. szept. 18. (AOM 406. f. 167r–v)

69 – 1498: Rodosz (AOM 284. f. 1r–2r), 1501: Rodosz (AOM 284. f. 6r–7r), 1504: Rodosz (AOM 284. f. 53v–54v), 1514: Rodosz (AOM 285. f. 1r–14v), 1527: Viterbo (AOM 286. f. 3r–4v), 1533: Málta (AOM 286. f. 23r–24r), 1539: Málta (AOM 286. f. 78r–79r), 1543: Málta (AOM 287. f. 2r–3r)

70 – 1474. ápr. 24. (AOM 382. f. 149v–150v) – Kiadását lásd Ribi A.: *A várnagy és a püspök* i. m. 108–109.

3. A fehérvári konvent a késő középkori Magyarországon (esemény-történet)

3.1. A fehérvári *preceptorium* mint a vránai perjelek (egyik) székhelye, az első magyar parancsnokok kora (1390–1434)

A fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységével összefüggésben a 14. század közepétől megfigyelhető elmagyarosodás⁷¹ az egyházzsakadás éveiben tovább folytatódott: míg eleinte csak a karbéli papok között találkozunk magyarokkal, addig a század végén már a rendtagok és a tisztviselők esetében is joggal feltételezhető, hogy hazai származású *cruciferek* voltak.⁷² Az alfejezetben tárgyalt periódusból ismert 30 rendtag⁷³ esetében mindössze Luccai Balduinról (1366–1395)⁷⁴ állítható bizonyosan, hogy külföldről származott. A tendenciák felerősítését a közhitelű tevékenységen túl – ebből az időszakból évente három oklevél fennmaradásával lehet számolni – egy nagymesteri utasítás is segítette: 1418-ban Philibert de Naillac engedélyezte Nagymihályi Albert vránai perjel számára Konstanzban, hogy helybélieket tobozzon a Rend magyarországi létszámának jelentős visszaesése miatt.⁷⁵

Ráadásul az egyházzsakadás eseményei – különös tekintettel Palisnai János perjelségének időszakára (1379–1383, 1386–1392)⁷⁶ – olyan törésvonalat jelentettek a Szent János-lovagrend magyarországi történetében, melynek következményei később a rodoszi kapcsolat felbomlásához vezettek.⁷⁷ Ennek a folyamatnak volt az is a következménye, hogy a korszak fehérvári *preceptorai* közül mindössze egy személy esetében bizonyítható, hogy személyéhez a Rend nagymestere is hozzájárult: Makrai János fia László (1413–1418) kinevezésére 1417. április 12-én került sor Konstanzban, igaz, a hazai forrásanyagban már március végén őt említették parancsnokként.⁷⁸ Tehát esetében is valószínű, hogy Zsigmond király már korábban őt állította a fehérvári konvent élére.

71 – Vö. Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 109.

72 – Hunyadi Zsolt: *Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory (Thirteenth and Fourteenth Centuries)*, in Burgdorf, Jochen–Nicholson, Helen (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 148.

73 – A karrierék hátterében egy részletes propozográfiai adattár áll. Ennek közlésére vagy az adatok részletezésére jelen munka keretei között nincs lehetőség, így az egyes rendtagok tanulmánybéli első előfordulásakor csupán legkorábbi és legkésőbbi említésük évszámát és – amennyiben nem áll rendelkezésre korábbi szakirodalom – forráshelyét hivatkozom.

74 – 1366: Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 103–104., 1395: DL 72 248.

75 – 1418. febr. 12. (Sztáray cs. lt. II. 176–177.)

76 – Személyére legújabban lásd Budak, Neven: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in Hunyadi Zsolt–Laszlovsky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christendom*, Budapest, 2001. 283–290.

77 – Hunyadi Zs.: *Törésvonalak* i. m. 216–221.

78 – 1417. ápr. 19. (AOM 340. f. 150r–v) – Vö. 1417. márc. 28. (DL 61 342.)

Szintén a korszakra jellemző rendhagyó események közé sorolható, hogy Bebek Imre egykori fehérvári *preceptort*⁷⁹ Zsigmond önkényesen nevezte ki vránai perjellé, ám hallgatólagosan Rodosz is elismerte a dolgot, hiszen nem jelöltek ki vele szemben címzetes perjelt.⁸⁰ Bebek 1392 és 1403 közötti perjelségének fontos újdonsága volt a rendtartomány előjárójának megjelenése a fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi okleveleinek méltóságsorában, ami később Nagymihályi Albert 1417 és 1434 közötti – a Rend egésze által elismert⁸¹ – perjelsége alatt is megismétlődött. A korábbi szakirodalom ezt a jelenséget úgy magyarázta, hogy a polgárháborús helyzet, a birtokok elzálogosítása és végül Vrána 1409. évi elvesztése után a perjelek az egyedülként megmaradt fontosabb *preceptoriumban*, Fehérváron találtak menedéket,⁸² ugyanakkor másutt az ősi Dráván túli *preceptorium*, Pakrác⁸³ szerepel a perjelek új központjaként.⁸⁴ A vitát az sem dönti el, ha áttekintjük Imre és Albert perjelek saját kiadványainak keltezését: előbbtől vránai perjelként mindössze egyetlen, Körösben kibocsátott oklevél adatolható,⁸⁵ utóbbtól is mindössze hat: ezek közül három Pakrácon,⁸⁶ egy-egy pedig Faddon,⁸⁷ Fehérváron⁸⁸ illetve Kninben⁸⁹ kelt.

Elképzelhető, hogy az események hátterében egy kevésbé kutatott johannita igazgatási forma, a *camera prioralis* áll. A német nyelvterületen már megfigyelt fogalom olyan *preceptoriumokat* jelöl, melyek az Alemaniai perjelség előjárójának kezében vannak, évi hozzájárulást fizetnek neki, és a nagyperjel többnyire ezekben is tartózkodik. Az 1495. évi vizitáció szerint Utrecht, Luzern, Bubikon és Köln *preceptoriumai* számítottak *camera prioralisnak*, melyek közül a szakirodalom leginkább utóbbit tárta fel. Az első kölni példa 1408-ból származik, majd 1469-től kezdve a konvent nagy adósságai miatt a kormányzást ismét a mindenkori perjel

79 – Fehérvári parancsnokságának időszaka: 1382. Vö. Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 104. – Személyére és tisztségeire lásd Engel Pál: Zsigmond bárói, in Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 2003. 236.

80 – Hunyadi Zs.: Törésvonalak i. m. 219.

81 – 1417. dec. 15. (AOM 340. f. 158v – f. 159r)

82 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 102.

83 – Korai történetére lásd Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 130–131.

84 – Dauber, Robert L.: *Der Johanniter-Malteser Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, Band II., *Spätmittelalter und frühe Neuzeit (1291 bis 1618)*, Wien, 1998. 456., Sire, Henry J. A.: *The Priory of Vrana: The Order of St John in Croatia*, in Upton-Ward, Judith (szerk.): *The Military Orders*, Volume 4., *On Land and by Sea*, Aldershot, 2008. 223.

85 – 1403. aug. 20. [Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*, I–XIII. (1387–1426), (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.), Budapest, 1951–2017. (a továbbiakban: ZsO) II. 2579. sz.]

86 – 1421. febr. 22. (ZsO VIII. 198. sz.), 1421. márc. 27. (ZsO VIII. 335. sz.), 1424. jan. 16. (ZsO XI. 48. sz.)

87 – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

88 – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

89 – 1425. okt. 18. (ZsO XII. 1164. sz.)

vette át. A *preceptorium* belső szervezete szempontjából ez azzal járt, hogy eltűntek a kívülről ide helyezett lovagi származású parancsnokok, és ún. papi konvent (*Priesterkommende*) lett az egyházi intézményből.⁹⁰

A fehérvári konvent *camera prioralis* státuszát több adat is erősítheti a korszakban. Egyfelől a Kölnben megfigyelt személyi változások Fehérváron is megtörténtek: a 15. század első harmadától kezdve a parancsnoki tisztségig eljutó rendtagok házon belül is képesek voltak karriert csinálni,⁹¹ ráadásul a század második felétől szinte kizárólag papi státuszban lévő személyek tartoztak a *preceptorium*hoz. Ugyanakkor már a 15. század első harmadában is szép számmal akadtak papok a konventben, amihez talán hozzájárult az intézmény személyi összefonódásokkal járó kapcsolata a fehérvári káptalannal.⁹² (Ez egyben cáfolja Reiszig azon, forrásokkal alá nem támasztott megjegyzését, miszerint Nagymihályi Albert 1428-ban a fehérvári konvent tagjaival együtt vett volna részt a huszita háborúban.⁹³) Másfelől a vránai perjelek a birtokok igazgatásba is beleszóltak: Nagymihályi Albert juttatott kiváltságokat a fehérvári konventhez tartozó Fadd birtoknak,⁹⁴ és több Tolna megyei településen az *officialis*okat úgyszintén a perjel nevezte ki.⁹⁵ Ezeket a lépéseket Reiszig Ede még úgy minősítette, hogy Nagymihályi élvezhette ekkoriban a fehérvári konvent birtokait, gyakran figyelmen kívül hagyva annak jogait és érdekeit,⁹⁶ de a nemzetközi szakirodalom ismeretében többről lehet szó. Akárhogy is, ha létezett a *camera prioralis*, akkor a Nagymihályi Albert 1434. évi halálát követő zavaros időszakban a rendszer felbomlott, és bár még Szentgyörgyi Székely Tamás is többször keltezett Fehérvárról Vránai perjelségének első időszakában,⁹⁷ a hiteleshelyi kiadványok méltóságsorának első helyén ekkor már minden esetben a helyi *preceptor* találjuk.

A korszakban további fontos szervezeti változás is történt a fehérvári konventben: 1410-ben felbukkant az éneklőtestvéri tisztség.⁹⁸ Az első *cantor* a valószínűleg magyar származású Márk volt (1410–1417),⁹⁹ akinek a konvent karitatív feladatainak irányítása is a feladatai közé tartoz-

90 – Ahn, Sang-Joon: *Die Kölner Johanniterkommende Sankt Johann und Cordula im Spätmittelalter. Geschichte, Besitz, Wirtschaft, Verwaltung und Sozialstruktur*; (Kölner Schriften zu Geschichte und Kultur 28.), Köln, 2006. 35–38.

91 – Ribi A.: *Karrier* i. m. 199–202.

92 – Ribi András: *Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén*, in Kis Iván–Kozák-Kigyóssy Szabolcs László–Veres Kristóf György–Veszprémy Márton (szerk.): *Micae Mediaevales, VIII., Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2019. 77–82.

93 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 156.

94 – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

95 – Fadd: 1431. aug. 1. u. (DL 106 357.), Varsád: 1437. aug. 5. [Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*, Szekszárd, 1998. (a továbbiakban: Tolna megye lt.) 99. sz.]

96 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 105.

97 – 1450. [Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*, I–II., Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: Házi) I/3. 310–311.], 1450. aug. 2. (Házi I/3. 290–291.), 1453. ápr. 22. (DL 106 529.), 1453. ápr. 23. (DL 106 532.)

98 – 1410. nov. 27. (DL 9696.)

99 – 1410: DL 43 060., 1417: DL 61 342.

hatott.¹⁰⁰ Elképzelhető, hogy a tisztség a már néhány évtizede létező¹⁰¹ *lector* funkció feladatainak egy részét vette át, amit bizonyít, hogy az 1410-es években *lector*–*cantor* párok váltogatták egymást a *preceptorium* magisztrátusában: Jánosnak (1394–1417)¹⁰² Tamás (1395–1418)¹⁰³, Makrai János fia Lászlónak pedig Antal (1414–1428)¹⁰⁴ volt a „váltótársa”. A személyi állományban jelentős bővülés is történt: míg a 14. század utolsó éveiben mindössze négyen voltak a fehérvári johanniták, addig az 1430-as évek elején rendre 10–12 fő tartozott a *preceptorium* kötelékébe. A pozitív változások háttérében a gazdasági helyzet javulásán túl minden bizonnyal Naillac nagymester már említett 1418. évi toborzásra felszólító parancsa is szerepet játszott.¹⁰⁵

Mint minden középkori birtokos, úgy a fehérvári konvent is sokat pereskedett szomszédjaival. A kisebb-nagyobb ellentétek közül a 15. század első harmadában két eseménysor érdemel különös figyelmet. Az oklevelekben leggyakrabban szereplő birtok ekkoriban a Somogy megyei Lulla volt, ahol 1399 és 1421 között négy ekényi földért folytattak pert a fehérvári káptalan-nal a keresztesek, minden különösebb eredmény nélkül.¹⁰⁶ A másik fontos birtok a Fejér megyei Iszka, ahol az 1390-es években kezdődött a konvent ellentéte a fehérvári városi kapcsolatokkal is rendelkező Szentgyörgyi Vince családdal.¹⁰⁷ A birtok jelentőségét mutatja, hogy a hatalmas-kodás tárgya egy keresztesek által emelt egyház vagy palota köveinek elhordása volt.¹⁰⁸

3.2. Kölkedi Tamás korszakától a rodoszi reformkísérletig (1435–1450)

Nagy Mihályi Albert 1434. évi halálát követően új korszak köszöntött a Rendre, hiszen a Tallóci testvérek személyében világi kézbe kerültek a Vránai perjelség javai, akik ezeket a török elleni védekezésre fordították még úgy is, hogy Tallóci Jován 1444-ben szeretett volna a rodoszi konventhez csatlakozni, amiben valószínűleg csupán a következő évben bekövetkező halála – Cillei

100 – Vö. 1483. máj. 14. [Fraknói Vilmos–Lukcsics József (szerk.): *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I–IV., Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) III. 286.]

101 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 110–111.

102 – 1394: DF 200 307., 1417: DL 43 377.

103 – 1395: DL 72 248., 1418: DL 50 127.

104 – 1414: DL 43 242., 1428: DL 88 010.

105 – 1418. febr. 12. (Sztáray cs. lt. II. 176–177.)

106 – 1399. nov. 8. (DL 106 215.), 1399. nov. 9. (DL 106 216.), 1400. máj. 31. (ZsO II. 309. sz.), 1402. nov. 9. (Érszegi 75. sz.), 1403. máj. 21. (ZsO II. 2430. sz.), 1404. máj. 29. (ZsO II. 3210. sz.), 1405. jún. 2. (DL 106 231.), 1406. nov. 9. (ZsO II. 5101. sz.), 1408. jún. 4. (DL 106 247.), 1409. nov. 8. (ZsO II. 7171. sz.), 1412. jún. 5. (ZsO III. 1768. sz.), 1413. jún. 6. (ZsO IV. 716. sz.), 1414. nov. 13. (ZsO IV. 2685. sz.), 1415. febr. 19. (ZsO V. 264. sz.), 1416. szept. 4. (ZsO V. 2254. sz.), 1418. nov. 8. (ZsO VI. 2504. sz.), 1420. febr. 21. (ZsO VII. 1378. sz.), 1421. jún. 3. (ZsO VIII. 610. sz.)

107 – Fügedi Erik: A Szentgyörgyi Vincze család, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11 (1972) 261–269., Draskóczy István: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. A Szentgyörgyi Vincze-család, in Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúl településtörténete*, VII., Veszprém, 1989. 317–332.

108 – 1391. júl. 20. (Érszegi 66. sz.), 1392. júl. 30. (Érszegi 67. sz.), 1409. ápr. 28. (Érszegi 89. sz.), 1409. ápr. 30. (Érszegi 90. sz.)

Ulrik csapatainak pakráci ostromakor – akadályozta meg.¹⁰⁹ Ugyanakkor a zavaros idők nem azonnal éreztették hatásukat a fehérvári konventben. Az intézmény vezetését 1435-ben a pályáját világi értelmiségiként indító, ügyvédi megbízatásokat *preceptor*ként is vállaló Kölkedi Tamás (parancsnokként: 1435–1437, 1437–1442, 1444–1445)¹¹⁰ vette át. A jogi életben jártas előljáró egyedülálló módon hiteleshelyi kiküldetéseket is vállalt,¹¹¹ így minden bizonnyal a konvent közhitelű tevékenységének kisebb növekedése is részben neki tudható be (évente négy oklevél). A Kölkedi nevével fémjelzett korszak fontosabb eredményei közé tartozik továbbá a Tolna megyei Halapcs kiváltságokkal ösztönzött újratelepítése,¹¹² a fejéri Tímár adományként való megszerzése Rozgonyi Istvántól az ott álló templom kegyúri jogával együtt,¹¹³ sőt 1438-ig a tíz fő feletti létszámot is sikerült megtartani. Fontos szerkezeti változások is történtek a korszakban: míg a 15. század első felében egyértelműen a *custos*ok voltak a második legfontosabb tisztviselők, addig a század közepére ezt a szerepet fokozatosan az olvasótestvérek vették át, ami a méltóságsorokon is meglátszik: 1446-tól a *preceptor*–*lector* sorrend állandósult. Az intézmény az aktuális törvényi szabályozásokat is igyekezett megtartani: Zsigmond király 1435. évi dekrétumára reagálva az alsópapság tagjai eltűntek a hiteleshelyi kiküldöttek közül.

A viszonylagos nyugalom az 1440-es évekre fordulva véget ért. A konvent létszáma csökkent (5-7 fő), a Tolna megyei birtokokat Berzsényi Porkoláb Kelemen győrkei várnagy, illetve Mesztegnyői Szerecsen Péter foglalta el, sőt még a keresztesek faddi kúriáját is felégették.¹¹⁴ A fehérvári keresztes konvent hiteleshelyként is belekeveredett a kor politikai eseményeibe, hiszen a Rozgonyi család két ágának inkorrekt szerződéseit¹¹⁵ ők állították ki 1443 augusztusában.¹¹⁶ Elképzelhető, hogy ezt nem minden kényszer nélkül tették, hiszen a jogi életben

109 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 158–163., Pálosfalvi T.: Cilleiek és Tallóciak i. m. 45–98., Hunyadi Zs.: Royal Power i. m. 327., Hunyadi Zs.: Entering the Hospital i. m. 107.

110 – Személyére lásd Ribí A.: Karrier i. m. 201. 25. lj.

111 – 1438. máj. 25. (DL 100 546.), 1445. aug. 26. (DL 44 401.)

112 – 1438. máj. 25. (DL 106 450.)

113 – 1437. júl. 1. (Érszegi 149. sz.) – Tímáron kívül még Faddon és a fehérvári Szent István-templomban bírt bizonyosan kegyúri joggal a konvent. Utóbbira lásd Ribí András: Lovagrendi birtok város és vidék határán. Szentkirályföld a 15–16. században, in Kádas István–Skorka Renáta–Weisz Boglárka (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 2019. 373–384.

114 – 1446. ápr. 1. (DL 106 494.), 1446. júl. 30. (DL 106 497.), 1446. aug. 26. (DL 106 498.), 1446. nov. 13. (Tolna megye lt. 107. sz.), 1446. dec. 21. (Tolna megye lt. 108. sz.)

115 – Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444), *Századok*, 137 (2003) 920., Schmidt Mayer Richárd: A vértesi várak „valódi” urai az 1440-es években, *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*, 20 (2014) 205–206.

116 – 1443. aug. 8. (DL 13 730.), 1443. aug. 17. (DL 13 737.), 1443. aug. 17. (DL 13 738.), 1443. aug. 17. (DL 13 739.), 1443. aug. 17. (DL 13 740.), 1443. aug. 17. (DL 13 741.)

jártas Kölkedi Tamást 1443 során az addig kevésbé fontos szerepet játszó Esztergomi Benedek (1428–1449)¹¹⁷ váltotta a konvent élén.¹¹⁸ Véleményem szerint valamilyen formában Újlaki Miklós fehérvári tartózkodásával és a Rozgonyi atyafiak vitájában vállalt szerepével állt összefüggésben *preceptorsága*; az is lehet, hogy közel állt valamelyik félhez.

A zavaros évek ellenére a konvent pereskedései ebben az időszakban rendre sikerrel zárultak. A már 1429 óta tartó ellentét Őrsi Bicskele fia Alberttel Arcsa ügyében 1437-ben ért véget,¹¹⁹ ami a 12. század óta a keresztesek kezén lévő birtok megvédésén túl a szomszédos Fir megszerzésével is együtt járt. A korszak legmeghatározóbb és legtöbb forrással végigkövethető pereskedése ugyanakkor egy Fejér megyei ügy volt: a Szentgyörgyi Vince család szomszédsága miatt régóta problémás Iszka birtokot – annak 1431. évi bérbe adása után¹²⁰ – sikerült visszaszerezni a '40-es évek végére.¹²¹

A polgárháborús nagypolitikai viszonyok között kibontakozó belső válság ugyanakkor nem ért véget Kölkedi Tamás halálával. Ugyan a következő parancsnokok – Zsigmond (1424–1451, parancsnokként: 1446)¹²² és Gál (1445–1447, parancsnokként: 1446–1447)¹²³ *preceptor* – egyaránt Kölkedi köréből kerültek ki, vezető szerepüket megszilárdítani, vagy a konvent egyre égetőbb létszámproblémáit megoldani ők sem tudták. Helyzetüket az sem segítette, hogy a johannita rend rodoszi központja ekkoriban tartott generális káptalanján döntött a magyarországi rendtartomány megreformálásáról, ami együtt járt Michele de Castellaccio vizitátorra történő kinevezésével.¹²⁴ A politikai és gazdasági eredményekkel is járó misszió Fehérváron is éreztette hatását: Castellaccio egyfelől a tonzúra viselésének megtagadása miatt visszarendelte a rendi központba a *preceptorium* utolsó külföldi parancsnokát, Pétert (1447–1450),¹²⁵ másfelől pedig „in una biblia” formájában 50 aranyforint értékű rendi hozzájárulást is beszedett 1449 folyamán.¹²⁶ A legnagyobb – igaz, Rodosz szempontjából csak ideiglenes – siker mind

117 – 1428: DL 88 006., 1449: DL 100 592.

118 – Kölkedi utoljára 1442. júl. 29-én szerepel parancsnokként (Érszegi 177. sz.). Esztergomi Benedek parancsnokságára: 1443. jún. 7. (Érszegi 182. sz.) – 1443. aug. 17. (DL 13 741.). 1444. ápr. 25-én ismét Kölkedit említi *preceptorként* (DF 209 279.).

119 – 1437. okt. 13. (DL 106 443.)

120 – 1431. máj. 23. (Érszegi 127. sz.)

121 – 1449. aug. 22. (Érszegi 203. sz.)

122 – 1424: ZsO XI. 453. sz., 1451: DF 283 593.

123 – 1445: DL 44 401., 1447: C. Tóth Norbert: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543), *Levéltári Közlemények*, 71 (2000) 67. sz.

124 – 1448. jan. 23. (AOM 361. f. 214r – f. 217r)

125 – 1447: DL 14 130., 1450: DL 106 519.

126 – 1453. máj. 13. (AOM 364. f. 162r–v) – A megjegyzést minden bizonnyal szó szerint kell érteni: egy díszes biblia átadásával egyenlíthették ki a fehérvári konvent tagjai a tartozásukat. Mindez fontos érv lehet egy esetleges rendházi könyvtár léte mellett.

azonáltal az volt, hogy a Hunyadi János által már 1446-ban a perjelség javainak kormányzásával megbízott Szentgyörgyi Székely Tamást sikerült a rendi központ szempontjából is legitim várnai perjelként elfogadtatni,¹²⁷ ami a 15. század második felére fordulva megalapozta a fehérvári *preceptorium* virágkorát is.

3.3. Újjászervezés és virágkor: Gúti János és Simontornyai István korszaka (1451–1490)

„Rodoszi” Péter távozása után a fehérvári konventet rövid ideig Imre (I.) kormányozta *vicepreceptorként*,¹²⁸ aki minden bizonnyal előkészítette a terepet a Hunyadi János környezetéből kikerülő, addig a kormányzó szávaszentdemeteri várnagyaként szolgáló Gúti János (1451–1468)¹²⁹ számára. Az Ország Mihály nádorral vélhetően semmilyen rokoni kapcsolatban¹³⁰ nem álló Gúti 1451 áprilisában vette át a *preceptorium* vezetését,¹³¹ amelyet újjászervező tevékenysége révén tizenhét évig irányított. Legfontosabb eredményei közé sorolható, hogy a konvent létszáma 4-5 főről az 1460-as évek második felére – olykor talán szabálytalan eszközökhöz folyamodva¹³² – megduplázódott (15 új tagja lett a konventnek), hogy aztán Simontornyai István parancsnoksága idején (1468–1490) állandó jelleggel 10 fő fölé emelkedjék. A csúcspont – 18 fő – 1476-ból adatható.

Szintén sikeresnek bizonyult a korszakban – nyilvánvalóan a nyugodt viszonyoknak köszönhetően – a közhitelű tevékenység felfuttatása: nőtt a kibocsátott oklevelek száma, amit az is mutat, hogy 1464-ben a konvent világi jegyzőt is alkalmazott.¹³³ Az Árpád-kor óta folyamatosan működő hiteleshely ekkoriban vált országos hatáskörűvé:¹³⁴ bár Palicsnai Péter esztergomi kanonok 1460. évi levele még csak a budai és a fehérvári káptalan kiváltságáról tud,¹³⁵ az esetszintű vizsgálat eredményei szerint 1457-től kezdve kezdtek végrehajtani az uralkodó vagy a nagy-

127 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 165., Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108.

128 – 1450. aug. 2. (Házi I/3. 310–311.), 1450. (Házi I/3. 289–291.)

129 – Személyére lásd Ribi A.: *A várnagy és a püspök* i. m. 98–100.

130 – Vö. Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 106.

131 – 1451. ápr. 17. (Házi I/3. 317–318.)

132 – Egy 1461 végén kelt *supplicatio* szerint a Rendbe belépni szándékozó Somogyi Dénes veszprémi egyházmegyei akolitus számára nem akarták megengedni az egyéves noviciátus kitöltését, helyette a csatlakozását követő napon a sekrestyébe csalogatva egy keresztet adtak át számára, amit ő ugyan visszautasított, de mégis kötelezték a fogadalom letételére. Végül a szöveg szerint fél évet töltött a konventben, de ezek után – nem tudván alkalmazkodni a Rend szabályaihoz – kilépett, és diszpenzációért folyamodott a pápához. Lásd 1461. dec. 10. (Archivio Segreto Vaticano, Regesta Supplicationum 547, f. 225v). Köszönettel tartozom Szovák Kornélnak, hogy a fenti forrást önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta!

133 – 1464. máj. 1. (DL 98 447.)

134 – Vö. Bak János M.–Bányó Péter–Rady, Martyn. (szerk.): *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*, (The Laws of Hungary Series I. 1000–1526. Vol. 5.), Idyllwild, 2005. (a továbbiakban: Tripartitum) II. 21.

135 – C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*, II. rész, *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*, (Subsidia ad historiam medii aeui Hungariae inquirendam 8.), Budapest, 2015. 142.

bírók távoli megyékre vonatkozó parancsait a keresztesek. Az alapvetően öt kelet-dunántúli megyéből álló tágabb magterület Gúti János parancsnoksága alatt további 13 megyével gyarapodott.¹³⁶ Az országos hatáskörűvé váló hiteleshely megszervezésében a *preceptor*okon túl kulcsszerep jutott Mátyás *crucifer*nek (1451–1476),¹³⁷ aki 1453 és 1476 között az olvasótestvéri tisztséget töltötte be. Tevékenységük nyomán – illetve Mátyás királynak a konventre nézve kedvező döntése miatt – 1463-tól több oklevél született a konvent kancelláriáján, mint a szomszédos fehérvári káptalanban, mely a növekvő kereseten túl utóbbi személyi problémáival és profilváltásával is magyarázható.¹³⁸

Gúti János parancsnoki kvalitásait mutatja, hogy utódát valószínűleg már életében kijelölte Simontornyai István személyében,¹³⁹ aki 1459 óta volt a konvent tagja. Azon túl, hogy az országos hatáskörű hiteleshely oklevéladó tevékenysége tovább gyarapodott (20 új megye), és az 1480-as évektől kezdve egyértelműen Fejér megye székhelyének első számú közhitelű intézményévé vált, az 1480-as években hebroni választott püspök címet is viselő¹⁴⁰ Simontornyai igyekezett intézménye önállóságát is növelni. 1470-ben engedélyt kapott Mátyás királytól a soproni *preceptor* kinevezésére.¹⁴¹ Az engedélyt – amelynek előzményei már Gúti János idejében felsejlettek¹⁴² – tettek is követték, sőt az esztergomi és a győri parancsnok úgyszintén a fehérvári konvent tagjai közül került ki.¹⁴³

Ez az – a prépost és a kispépost viszonyának mintájára – úgynevezett kispépreptori rendszer példátlan a johannita rend történetében, és egyben szimbolizálja a rodoszi kapcsolatok szinte teljes megszakadását,¹⁴⁴ amit a kor vránai perjeleinek – különös tekintettel Szentgyörgyi Székely Tamásra és Beriszló Bertalanra – birtokokat elzálogosító politikája is alátámaszt.¹⁴⁵ Az egykori johannita rendtartomány maradványaiból ekkorra egy kvázi magyar-johannita rend jött létre a zászlósúrrá váló vránai perjelek és a fehérvári konvent előljáróinak vezetésével.¹⁴⁶ A keresztesek rendje – *ordo cruciferorum* – 1487-ben valószínűleg még tartományi káptalant is tartott Vasváron, amelyen a vránai perjelen kívül mind a négy meglévő *pre-*

136 – Az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységről részleteiben lásd 5. fejezet!

137 – 1451: DL 38 697., 1476: DL 17 777.

138 – Ribi András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91 (2018) 89–95.

139 – Személyére lásd Ribi A.: A várnagy és a püspök i. m. 100–104.

140 – 1482. júl. 2. (DL 106 650.), 1482. szept. 7. (DL 106 653.), 1483. jún. 27. (DL 45 959.), 1483. júl. 2. (DL 18 827.), 1483. júl. 4. (DL 18 826.), 1484. júl. 21. (DF 201 486.), 1485. máj. 30. (DF 201 489.)

141 – 1470. nov. 24. (DL 17 083.) – Kiadását lásd Ribi A.: A várnagy és a püspök i. m. 107–108.

142 – 1450. (Házi I/3. 317–318.), 1450. ápr. 17. (Házi I/3. 323–324.), 1453. jan. 29. (DL 106 527.), 1453. ápr. 113. (DF 227 574.)

143 – A témáról bővebben lásd Ribi András: „filia ordinis crucigerorum de Alba” A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispépreptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72 (2018) 286–289.

144 – Lásd 2. fejezet!

145 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108.

146 – Ribi A.: Johanniták vagy keresztesek i. m. 82–83.

ceptorium vezetője (Fehérvár, Esztergom, Győr, Sopron) részt vett.¹⁴⁷ Ugyanakkor nem szakítottak teljesen a johannita hagyományokkal Magyarországon: egy 1483. évi kápolnaalapítás nyomán bizonyítható, hogy a fehérvári *preceptorium* melletti ispotály még a késő középkorban is működött,¹⁴⁸ a legfontosabb (és legproblémásabb) birtokok közé tartozó Faddot pedig a lovagrendekre oly jellemző módon, egy-egy rendtag birtokra ültetése révén kormányozták a 15. század második felében.¹⁴⁹

A Gúti János és Simontornyai István nevével fémjelzett korszakot – amikor, szemben a megelőző hatvan év tizenhárom parancsnokával, mindössze ketten irányították négy évtizeden át az intézményt – a fehérvári konvent virágkoraként értékelte már a korábbi kutatás is.¹⁵⁰ A fenti eredményeken túl a sikerek közé kell számítanunk a rend fehérvári épületegyüttesét körülvevő jobbágyfalu, Szentkirályföldre kiváltságainak uralkodói parancsba foglalását (1482),¹⁵¹ és a malmai miatt¹⁵² különösen értékes Tolna megyei Gyánt ügyében már az 1450-es évek vége óta húzódó per sikeres lezárását a Garai család ellenében (1466).¹⁵³ Ugyanakkor az eredmények közé árnyak is vegyülnek. Egyfelől 1462 után állandó konfliktust jelentett a vránai perjelekkel szemben néhány tolnai birtok hovatarozása, ami – bár az ellentét 1466-ban és 1475-ben is megoldódni látszott a konvent javára¹⁵⁴ – valójában csak a 16. században zárult le.¹⁵⁵ Másfelől pedig két nagy pert – és ezzel fontos birtokokat – is elveszítettek a keresztesek: a bodajki malom ügyében 1476-ban kezdődő, illetve a szomszédos Tímár kapcsán már 1424 óta húzódó keresztes–Rozgonyi per egyaránt 1487-ben ért véget; utóbbiak győzelmével.¹⁵⁶

A legnagyobb problémát ugyanakkor – és egyben a virágkor végét – a Mátyás király halálát követő események jelentették. Simontornyai István nevével utoljára 1490. szeptember 24-én találkozunk egy méltóságsorban. Szűk két hónappal később, november 18-án Habsburg Miksa római király elfoglalta Székesfehérvárt. Amikor 1491 júliusában Bátori István és Kinizsi Pál visszafoglalta a várost, és a káptalant megelőzve újraindult a keresztes konvent hiteleshelyi tevékenysége, már Rózsás Lászlót (1472–1500)¹⁵⁷ találjuk a méltóságsorok élén mint *vicepreceptort*. Mindez arra enged következtetni, hogy Simontornyai a bő fél éves német megszállás időszakában

147 – 1487. ápr. 18. (DL 19 253.)

148 – 1483. máj. 14. (MREV III. 286.) – Az ispotályos tevékenységről lásd Ribi András: „propter multitudinem hospitum” A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22 (2015) 71–89.

149 – 1469 és 1471 között Mátyás crucifer, 1479 és 1483 között pedig Ozorai Benedek (1476–1502) szolgáltak faddi plébánosként. Lásd 1469. márc. 9. (DL 106 600.), 1471. aug. 3. (DL 106 617.), 1471. szept. 18. (DL 106 618.), 1471. okt. 7. (Tolna megye lt. 161. sz.), 1479. febr. 5. (DL 18 149.), 1482. aug. 13. (Tolna megye lt. 165. sz.), 1482. szept. 7. (DL 106 653.), 1483. jún. 6. (DL 33 819.).

150 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-Iovagrend* i. m. I. 180., 182., II. 107.

151 – 1482. jún. 5. (DL 106 647.)

152 – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

153 – 1466. ápr. 2. (DL 106 591.)

154 – 1466. dec. 3. (DL 106 596.), 1475. máj. 20. (DL 106 632.)

155 – Bővebben lásd 4. fejezet!

156 – 1487. máj. 8. (Érszegi 285. sz.), 1487. máj. 10. (DL 19 268.)

157 – 1472: DL 88 530., 1500: DL 20 984.

elhunyt, vagy ismeretlen helyre távozott. Előbbi történhetett a város kétnapos ostroma során, bár sem a szakirodalom, sem Miksa flamand nyelvű naplója, sem az ismert elbeszélő források nem említik, hogy a keresztesek részt vettek volna a védelemben.¹⁵⁸ A konvent létszámában sem történt ekkoriban olyan változás, ami erre engedne következtetni. A város és a királýsírok kifosztása közismert tény, bár Reiszig Ede egy forrásokkal alá nem támasztott megjegyzése szerint a római király táborában tartózkodó Beriszló Bertalan vránai perjel szót emelhetett a konvent védelmében.¹⁵⁹ Mindez már nem annyira egyértelmű annak tükrében, hogy Simontornyai István néhány hónappal korábban pont a perjel tolnai birtokfoglalásai ellen tiltakozott Beatrix özvegy királyné előtt,¹⁶⁰ tehát éppenséggel Bertalan érdekében állhatott a fehérvári konvent térvesztése.

3.4. Változó vezetés, állandó hiteleshelyi aktivitás (1491–1532)

Simontornyai István halála – amely időben egybeesett egy újabb zavaros politikai időszakkal – komoly űrt hagyott a konvent életében, így nem csoda, hogy utódát tartósan csupán 1494-ben sikerült megtalálni Rózsás László személyében. Ezzel szemben – részben a Rózsás által személyesen vállalt kiküldetések révén¹⁶¹ – a hiteleshely működése a város visszafoglalása után már 1491-ben újraindult, és a konvent legfontosabb bevételét jelentette a korszakban. Mindez bizonyítja, hogy a Simontornyai-korban kialakult rendszer ekkoriban már olajozottan működött, és bár 1490 után csupán 13 új megyével bővült a keresztes konventi kiküldöttek által elért közigazgatási egységek köre, az évenként kiadott (és fennmaradt) oklevelek száma átlagosan elérte a tízet, de bőven vannak olyan évek, amelyekben a tizenötöt is meghaladta. Nem véletlen, hogy az országos hatáskörű hiteleshelyi működést mindössze néhány példával illusztrálni tudó Reiszig Ede is ebből a periódusból (1498, 1514) sorolt fel néhány távolabbi ügyet.¹⁶²

158 – Firnhaber, Friedrich (szerk.): Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Grösstentheils nach Originaldocumenten des kaiserlich-österreichischen Haus- und Staats-Archives. I. 1490–1492., *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 3 (1849) 375–551., E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata, *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 35–49., Kápolnai P. István: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi jegyzései, *Századok*, 19 (1885) 156–164., Gömöry Gusztáv: Miksa római császár naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt; 1490, *Had-történelmi Közlemények*, 4 (1891) 274–277., Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, 1995. 5/1: 35–65., Tubero, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, szerk. Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet, (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.), Szeged, 1994. III. 7.

159 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 108.

160 – 1490. júl. 20. (DL 106 667.)

161 – 1491. nov. 2. (DL 22 510.) – ekkor két birtokba vezetés is történt, 1492. jún. 5. [Radvánszky Béla–Závodszy Levente (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára*, I–II., Budapest, 1909–1922. (a továbbiakban: Héderváry cs. lt.) I. 472–475.], 1492. jún. 12. (Héderváry cs. lt. I. 475–479.)

162 – Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 109.

Az országvezető politikusainak dolgaiban¹⁶³ eljáró fehérvári keresztes konvent kibővített hatáskörét sem a boszniai káptalan 1498-ban elnyert hasonló jogosítványa,¹⁶⁴ sem pedig egy 1506. évi pecséthamisítási ügy¹⁶⁵ nem veszélyeztette, bár utóbbi néhány évig tartó kisebb visszaesést azért maga után vont.

A hiteleshelyi tevékenység súlypontba kerülése szerkezeti változásokkal is együtt járt. Egyfelől a korszak *preceptorai* papok voltak – és az 1470-es évektől szinte valamennyi rendtag is –, magát a parancsnoki tisztséget pedig 1503-tól kezdve – meglehetősen szokatlan módon – összevonták a *custosi* feladatkörrel. Ráadásul a *cantor* és a *lector* szerepe is devalválódott, amit jól mutat néhány keresztes sűrű szerepcseréje bizonyos pozíciókban. Mindez arra utal, hogy ekkorra ezek a tisztségek pusztán címmé váltak, magát a hiteleshelyi munkát pedig – a kiküldetések kivételével – inkább világi alkalmazottak végezheték.¹⁶⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy míg a kiadott oklevelek száma egyre növekedett, a 16. századra a létszám újfent csökkenésnek indult: a fehérvári *preceptorium* tagsága tíz fő alá esett. A fogyás hátterében több ok húzódnak, melyek egyike a szerzetesség bizonyos irányzataira jellemző középkor végi hanyatlásban keresendő. A fehérvári konvent esetében két konkrét ügygel is rendelkezünk erre vonatkozóan: 1520-ban Ősi Márton (1510–1520),¹⁶⁷ 1535-ben pedig Faddi Sebestyén (1534. u.–1537)¹⁶⁸ szerette volna elhagyni a Rendet.¹⁶⁹ Szintén többeket motiválhatott távozásra, vagy éppen riaszthatott el a belépéstől a 16. század eleji sűrű vezetőváltások időszaka. 1500 és 1512 között összesen tizenhárom alkalommal került sor cserére: hol György mester (1488–1510)¹⁷⁰ vagy Pápai Orgonás Péter (1500–1506)¹⁷¹ *preceptorként*, hol pedig Hetesi István (1502–1524)¹⁷² különböző ideiglenes címeken irányította az egyházat. A gyengébb konventi vezetés ráadásul maga után vonta az 1495 és 1499 között börtönben ülő Beriszló Bertalan vránai perjel újabb akcióját a régóta vitatott Tolna megyei birtokok vonatkozásában.¹⁷³ A helyzet végül a perjel

163 – Lásd 5.2. fejezet!

164 – 1498.12. tc. [Bak János M.–Domonkos, Leslie S.–Harvey Jr., Paul B. (szerk.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, Volume 3., 1458–1490, (The Laws of Hungary. Series I. 1000–1526. Vol. 3.), Los Angeles, 1996. (a továbbiakban: DRMH 1458–1490.) 94–95.]

165 – 1506. dec. 9. (DL 106 722.)

166 – Világi alkalmazottakra lásd 1518. ápr. 28. (DL 106 759.), Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László (szerk.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmasok (1550, 1556)*, Veszprém, 1997. 236.

167 – 1510: DF 201 578., 1520: DL 106 764.

168 – 1534. u.: Sz. Koroknay Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések – Kolostori és polgári műhelyek*, (Művészettörténeti füzetek 6.), Budapest, 1973. 89/241. sz., 1537: Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII., Pozsony, 1782–1812. V. 233–236.

169 – 1520. szept. 14. (DL 106 764.), 1535. jún. 30. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 302. (A Székesfehérvári Keresztes Konvent magánlevéltára) (a továbbiakban: Szkk) 3.14.12.]

170 – 1488: DL 19 418., 1510: DF 233 511.

171 – 1500: DF 286 006., 1506: DF 209 882.

172 – 1502: DL 88 871., 1524: DL 30 288.

173 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 109–110.

végrendelkezésével oldódott meg 1512-ben.¹⁷⁴ Ekkor már Szabadi Miklós (1512–1526. u.)¹⁷⁵ fehérvári, esztergomi, győri és soproni *preceptor*ként lehetett a keresztesek rendjének erős embere, bár azt ő sem akadályozhatta meg, hogy a perjelséget kormányzóként átvető Beriszló Péter a maradék birtokokat is elzálogosítva magára vonja Burgio pápai legátus haragját a későbbiekben.¹⁷⁶ A perjelség birtokait 1522-ben Baracsi Mátyás is elzálogosította Tahi Jánosnak.¹⁷⁷

A 16. század második évtizede a forrásadottságok terén is változásokat hozott. Egyfelől a hiteleshelyi kiadványokban egyre több személyt származási vagy vezetéknévvel együtt szerepeltettek, ami sokat segít a modern történeti kutatásnak. Elsősorban ennek az időszaknak a vonatkozásában igazolható, hogy a keresztesek többsége a környező megyékből származó mezővárosi polgár volt, rendi státuszukat illetően pedig a *presbiter*ek közé tartoztak.¹⁷⁸ Másfelől pedig feltűnő, hogy bizonyos keresztesek olykor-olykor hosszabb időre eltűnnek az oklevelekből, holott a kéttagú nevek miatt egyértelmű, hogy ugyanarról a személyről van szó: Hetesi István 1512 és 1523 (esetleg 1521) között, Szabadi Miklós pedig 1517 és 1524 között hiányzik teljesen a forrásokból. Csábító feltételezésnek tűnhet, hogy ebben az időszakban a törökök által ostromlott Rodosz szigetén teljesítettek szolgálatot,¹⁷⁹ de eddigre a rendi központ és a magyarországi rendtartomány kapcsolatai olyan szinten megszakadtak, hogy el kell vetni a hipotézist. A furcsaságok közé tartozik még Velikei Márk *preceptor*sága is: bár az 1526 utáni hiteleshelyi kiadványok teljes ismeretének hiányában nehéz pontosan meghatározni tisztségviselésének hosszát, annyi bizonyos, hogy 1529-ben és 1530-ban az amúgy győri és pozsonyi kanonok és 1520 óta győri kispreeceptor Velikei állt a fehérvári konvent élén is.¹⁸⁰

A 16. század első harmadában a *preceptorium* birtokaiban is történtek apróbb változások. Egyfelől úgy tűnik, a korábbi időszakhoz képest megnőtt a Somogy megyei birtokok fontossága. Ez egyfelől a bodajki malom és Tímár elvesztésével, másfelől a Duna menti tolnai birtokok mohácsi csatát követő feldúlásával magyarázható.¹⁸¹ A korszakban leginkább Bálványos és Szőlős kapott kiemelt szerepet: vásárlások, cserék és kegyes adományok révén tudták itteni birtokállományukat növelni vagy formálni a keresztesek.¹⁸² A szőlősi adományok abból a szem-

174 – 1512. szept. 17. (DL 22 341.)

175 – Személyére lásd Ribi A.: A soproni preceptorium i. m. 294.

176 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108.

177 – 1522. okt. 10. (DL 23 657.)

178 – A rendtagok származásáról lásd Ribi A.: *Johanniták vagy keresztesek* i. m. 70–77.

179 – A kutatás álláspontja szerint 1461 és 1513 között bizonyosan nem volt magyar johannita a szigeten. Sarnowski J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 511.

180 – Személyére lásd Köblös József: *Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.), Budapest, 1994. 475/78. sz., 442–443/195. sz.

181 – Vö. 1527. jan. 30. (Szkk j. n.)

182 – 1497. ápr. 30. (DL 106 682.), 1499. ápr. 15. (DL 106 700.), 1523. márc. 23. (DL 106 767.), 1528. jún. 24. (Érszegi 323. sz.), 1528. aug. 6. (Szkk 2.10.91.), 1529. ápr. 29. (Szkk 2.11.114.), 1534. dec. 1. (Szkk 2.11.115.), 1534. ápr. 16. (Szkk 2.9.89.)

pontból is fontos információval bírnak, hogy esetükben kedvezményezettként az ispotályt jelölték meg, amely tehát még a mohácsi csatát közvetlenül megelőző időszakban is működött.¹⁸³

Feltűnő, hogy a *crucifer* szó magyar fordításául szolgáló keresztes kifejezés¹⁸⁴ több konventi birtok nevében is megjelent a 16. század elején. 1511-ben Iszka falu konventi birtokrésze *Kerezthesfewlde* néven került említésre.¹⁸⁵ Amikor 1523-ban a Rend elcserélte ecsényi birtokát a toldi pálosokkal, akkor előbbi már Keresztesecsényként szerepelt az oklevélben.¹⁸⁶ Végezetül egy barci – a mai Sárkeresztes – jobbágyot Keresztes Gáspárnak hívtak 1530-ban, de hét évvel későbből is ismerünk egy környékbeli Keresztes nevű parasztot.¹⁸⁷ Ugyanitt 1538-ban a „Keresztesek majorjánál” történt egy hatalmaskodás.¹⁸⁸

3.5. Dalmadi Sebestyén: belső problémák, török hódítás (1533–1543)

A fehérvári keresztes konvent utolsó vezetője 1523 óta volt a Rend tagja,¹⁸⁹ és 1533-ban mint *vicepreceptor*, majd a következő évtől mint *preceptor* irányította az egyházat.¹⁹⁰ Nem sokkal később az esztergomi Szent Erzsébet-ispotály igazgatóságát is megkapta Szapolyai János királytól.¹⁹¹ Utóbbival együtt járt a Nógrád megyei Szirák birtok is,¹⁹² ami abból a szempontból képviselt különös értéket, hogy több déli – Tolna vagy Somogy megyei – birtok ekkorra elpusztult a török hódítás miatt.¹⁹³ Faddot 1526-ban dúlták fel,¹⁹⁴ Bálványoson, Berkin és Csegen egy 1536. évi adóösszeírás szerint már csak három jobbágytelekkel rendelkeztek,¹⁹⁵ Gyánt pedig 1543 elején került elhagyatottként említésre.¹⁹⁶ Így aztán nem meglepő, hogy Dalmadi energiáit jelentős részben a megmaradt Fehérvár környéki birtokok megvédése kötötte le: Barc ügyében a falakon kívüli Szent Miklós társaskáptalannal,¹⁹⁷ Zabokafölde kapcsán pedig a

183 – 1525. ápr. 15. (DL 106 769.), 1525. ápr. 27. (DL 106 770.)

184 – Vö. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I–II., Budapest, 1899. I. 519. 516. lj.

185 – 1511. aug. 11. (Érszegi 305. sz.)

186 – 1523. márc. 23. (DL 106 767.)

187 – 1530. febr. 25. (Érszegi 327. sz.), 1537. ápr. 9. (Érszegi 342. sz.)

188 – 1538. dec. 17. (Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. V. 651–652.)

189 – 1523. márc. 30. (DF 232 622.) – Vö. Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 111.

190 – 1533. febr. 15. (Érszegi 329. sz.), 1534. jan. 30. (Érszegi 330. sz.)

191 – 1534. márc. 17. (Győri Egyházmegyei Levéltár, Győri Székeskáptalan Magánlevéltára, Cimeliotheca II. 38A)

192 – 1534. márc. 16. [Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics József (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I–V., Budapest, 1902–1912. (a továbbiakban: ETE) II. 337–338.]

193 – Vö. F. Romhányi Beatrix: A szerzetesrendek sorsa a 16. századi veszprémi egyházmegyében, in Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatoság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, Veszprém, 2018. 102.

194 – 1527. jan. 30. (Szkk j. n.)

195 – Erdélyi László–Füssy Tamás–Molnár Szulpic–Németh Ambrus–Pacher Donát–Sörös Pongrác (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság Története*, I–XII., Budapest, 1902–1916. X. 700.

196 – 1543. jan. 1. k. (ETE IV. 183.)

197 – 1539. máj. 3. (Érszegi 346. sz.), 1539. máj. 3. (Érszegi 347. sz.), 1539. máj. 3. (Szkk 3.14.24.), 1539. jún. 7. (Szkk 3.14.27.), 1539. jún. 19. (Érszegi 351. sz.), 1539. szept. 4. (Szkk 3.14.25.)

Csókakót uraló Bakity Pállal került ellentétbe.¹⁹⁸ Minden bizonnyal az sem véletlen, hogy a korábban elvétve emlegetett Fehérvár falain kívül lévő jobbágyfalu, Szentkirályföldre is nagyobb súllyal jelent meg ekkoriban: 1539-ből és 1542-ből is adatolható egy-egy támadás különböző fehérvári polgárok részéről.¹⁹⁹

Bár a kérdést csak a fennmaradt hiteleshelyi kiadványok teljességének áttekintésével lehetne eldönteni, valószínű, hogy a gazdasági gondokkal együtt a konvent létszáma is csökkenésnek indult. Ugyan a mohácsi csata évében még kilencen voltak a keresztesek, egy Dalmadi parancsnokságának időszakából származó könyvbejegyzés – ami egyben igazolja egy rendházi könyvtár létét – már csak hat főről tud.²⁰⁰

Hasonlóképpen nehezen vizsgálható egyelőre a konvent 1526 utáni hiteleshelyi tevékenysége. Reiszig Ede szerint Szapolyai János és I. Ferdinánd is adott megbízásokat a konventnek,²⁰¹ amelyet a forráskiadványokban fellelhető információk igazolnak is; még Fehérvár elestének évéből is ismerünk egy kiadványt (1543).²⁰² Bilkei Irén munkássága nyomán tudjuk, hogy bár Zala megye többször is gazdát cserélt a mohácsi csatát követő másfél évtizedben, ennek ellenére a hiteleshelyek zavartalanul működtek.²⁰³ Ugyan Fehérvár is többször gazdát cserélt a két király korában,²⁰⁴ feltételezhető, hogy a politikai események nem igazán befolyásolták a közhitelű tevékenységet akkor, amikor annak még Fehérvári Esztergáros Péter (1518–1537)²⁰⁵ súlyosnak tűnő pecséthamisítási ügye sem tudott gátat szabni. János király 1537. április 18-án figyelmeztette az ország előjáróit, hogy Péter kanonok²⁰⁶ *alias crucifer* „ördögi szándékkal” meghamisította a konvent pecsétjét. Az uralkodó egyúttal felszólított mindenkit a bűnös elfogására és előállítására Szaniszló fehérvári prépost és a királyi személyes jelenlét helytartója elé.²⁰⁷ Egy decemberi közjegyzői oklevélből aztán azt is megtudjuk, hogy Dalmadi Sebestyén *preceptor*

198 – 1536. febr. 21. (Érszegi 338. sz.), 1536. febr. 26. (Érszegi 339. sz.), 1436. máj. 6. (Érszegi 340. sz.), 1536. jún. 8. (Szkk 3.14.13.), 1536. szept. 13. (Érszegi 341. sz.)

199 – 1539. szept. 2. (Érszegi 353. sz.), 1542. szept. 22. (Érszegi 356. sz.)

200 – Sz. Koroknay É.: *Magyar reneszánsz könyvkötések* i. m. 89/241. sz. – A felsorolt keresztesek: Dalmadi Sebestyén *preceptor*, Sárvári Miklós, Faddi Sebestyén, Faddi Péter, (Bölcskei) Gergely és (Attyai) Antal.

201 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 110.

202 – 1543. [Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Barabás Samu–Kammerer Ernő–Döry Ferencz–Lukács Pál (szerk.): *A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I–XII., Pest–Budapest, 1871–1931. IX. 229–230.]

203 – Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben, in Fedeles Tamás–Bilkei Irén (szerk.): *Loca Credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Pécs, 2009. 87–130.

204 – Bessenyei József: Székesfehérvári menekültek (Adatok a koronázóváros kereskedőinek Mohács utáni történetéhez), in Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.): *Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, 2005. 32–33.

205 – 1518: DL 23 059., 1537: Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. II. 652–655.

206 – Megjegyzés: Köblös József mindössze egy Fehérvári Péter nevű kanonokot ismer, aki azonban 1476-ban eltűnt a forrásokból. Vö. Köblös J.: *Az egyházi középréteg* i. m. 346/38. sz.

207 – 1537. ápr. 18. (Érszegi 343. sz.)

elfogatta Pétert – ekkor kanonok, *ante crucifer* formában említik –, de különböző fehérvári egyházi személyek és polgárok kérésére végül elengedte, azzal a feltétellel, hogy menjen a király elé bevádolni saját magát.²⁰⁸

A fehérvári konvent végnapjai 1543 késő nyarán érkeztek el. A város török ostromáról számos forrás beszámol, amit a település rangja és feladásának sajátos módja – a polgárok árulása – indokol.²⁰⁹ Ezeket a leírásokat áttekintve csupán egyetlen közvetett utalást találunk a keresztes konventre: Istvánffy Miklós szerint a város kapitánya, a nem sokkal később hősi halált halt Varkocs György még a törökök érkezése előtt fel akarta gyűjtani a külvárosokat, ám a polgárok ellenálltak, mivel nem akartak számos templomot és házat elpusztítani.²¹⁰ Világos, hogy ez a lépés érintette volna a Szigetet, így a konvent épületét is. Valószínűleg valóban nem került sor a stratégiai célú rombolásra, mert – bár a Szent István-templom elpusztult, és 1546-ban Szefer bin Musztafa fürdőt emelt köveiből – Siklósi Gyula feltételezései szerint a konvent falai között deriskolostor és ötvösműhely működött a 16. század második felében, amely csak az 1600-as évek elején lett végleg az enyészeté.²¹¹ Maga a város szeptember 2-án adta meg magát, és a helyőrség maradványa – 300 itáliai és 200 német zsoldos Filippo Tornielli gróf vezetésével – szeptember 5-én hagyta el Székesfehérvárt.²¹² Reiszig Ede forrásokkal alá nem támasztott romantikus elképzelése szerint a harcokban hősieken helytálló lovagrend maradéka Dalmadi Sebestyén vezetésével is ekkor hagyta el a várost a konvent szekerekre rakott levéltárával együtt, amit aztán Pozsonyba szállítottak.²¹³ Mindezt Érszegi Géza annyival egészítette ki, hogy a menet török védőörízet alatt először Veszprémbe ment, majd onnan a későbbi koronázóvárosba.²¹⁴ Hunyadi Zsolt óvatosabban fogalmazott: szerinte a levéltár megmenekült a török hódítástól, és előbb Nagyszombatba, majd Pozsonyba került.²¹⁵ Tudjuk továbbá, hogy a levéltáron kívül Dalmadi különböző ingóságokat is elvitt Fehérvárról.²¹⁶

Egyfelől valószínűsíthető, hogy a keresztesek nem vettek részt a harcokban, hiszen a Rend tagjai az 1470-es évek óta szinte kizárólag papok voltak. Másfelől sem a narratív forrásokban, sem pedig a bécsi levéltári anyag 1543-ra vonatkozó részében nincs nyoma annak, hogy Dalmadi és társai valóban csak az ostrom *után* hagyták volna el a rendházat.²¹⁷ A parancsnok esztergo-

208 – 1537. dec. 7. (Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. II. 652–655.)

209 – Veress D. Csaba–Siklósi Gyula: *Székesfehérvár, a királyok városa*, Budapest, 1990. 54–69.

210 – Benits Péter (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I–II., Budapest, 2003. II. 100.

211 – Siklósi Gyula: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*, Székesfehérvár, 1990. 86.

212 – Veress D. Cs.–Siklósi Gy.: *Székesfehérvár* i. m. 68.

213 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 230., II. 112.

214 – Érszegi 178.

215 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 11.

216 – 1576. nov. 6. (Österreichische Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn RN 33. Konv. 1576. november f. 331–336.) – Köszönettel tartozom Péterfi Bencének, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet!

217 – Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten 48–54.

mi érdekeltségei révén nyilvánvalóan időben tudomást szerzett Szulejmán szultán hadjáratáról, így a nyár folyamán tulajdonképpen bármikor, de legkésőbb az érseki székhely augusztus 10-i elestét követően elhagyhatta a koronázóvárost. Sokakkal ellentétben a még működő győri és soproni *preceptorium* miatt a kereszteseknek volt hova menekülniük.²¹⁸ A tisztán látást segítene, ha rendelkezésünkre állnának az 1526 után kiadott hiteleshelyi oklevelek, hiszen azokból esetleg kirajzolódhatna, ha jóval Fehérvár ostroma előtt befejezték volna közhitelű tevékenységüket.

Akárhogy is történt, Dalmadi Sebestyén 1551-ben egykori fehérvári, ekkor soproni *preceptor*ként tiltakozott a pozsonyi káptalan előtt a Vránai perjelség,²¹⁹ illetve a fehérvári, esztergomi, győri és soproni konventek megmaradt birtokainak, valamint a csurgói várnak és a szentlőrinci *castellum*nak az elidegenítése miatt.²²⁰ Az elbirtoklás megakadályozását szolgáló – és talán Dalmadi reményeit kifejező – tiltakozásnak semmilyen következménye nem volt; az utolsó fehérvári parancsnok Sopronban fejezte be életét 1576-ban.²²¹

4. A fehérvári konvent birtokai és a vránai perjelek a késő középkorban

A magyarországi johannita rendtartomány és a rodoszi központ konstanzi zsinatot követő eltávolodása a birtoktörténet egyes vetületeiben is éreztette hatását: a rendi adók be nem fizetésén túl a 15. században is jelentős birtokállománnyal – 44 településen birtokolt a konvent a késő középkorban – rendelkező fehérvári *preceptorium* és a vránai perjelek viszonya kezdett megváltozni. Alapvetően a mindenkori vránai perjel a fehérvári parancsnok felettese volt, de a 14. században fennálló erőviszonyok az egyházszakadás zűrzavaros éveiben megváltoztak: míg a perjelség központját és birtokai jelentős részét is elveszítette,²²² addig a legrégebben alapított magyarországi *preceptorium* továbbra is erős és gazdag maradt. A rivalizálás elsődleges terepének azok a Tolna megyei birtokok számítottak, melyeket kivétel nélkül felsoroltak III. Béla király 1193. évi oklevelében a fehérvári konvent birtokai között, ám a későbbiekben rövidebb-hosszabb időre független *preceptorium*okká váltak: Arcsa (1226), Fadd (1376–1377), Gyánt (1260 k.–1371) és Varasd (1329–1377).²²³

218 – Dalmadi távozását Bessenyei József is regisztrálta, ám a preceptor kifejezést tévesen adószedőként fordította. Vö. Bessenyei J.: Székesfehérvári menekültek i. m. 42.

219 – A perjelség birtokait 1523-ban Baracsi Mátyás már elzálogosította Tahi Jánosnak (DL 23 657.).

220 – 1551. dec. 22. (ETE V. 629–630.)

221 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 91.

222 – A vránai perjelek 15. század végi birtokairól lásd Engel P.: *Hospitallers* i. m. 293–298.

223 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 117–118., 128–129., 154–155., 160–161.

Bár Reiszig Ede szerint a perjelek és a fehérváriak viszonya már Nagymihályi Albert idejében megromlott, hiszen ő élvezte a konvent javait, gyakran figyelmen kívül hagyva annak jogait és érdekeit,²²⁴ valójában a 15. század első harmadában még az együttműködés jeleit tapasztaljuk. A fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi okleveleinek méltóságsorában szereplő – ám kisszámú okleveleit inkább Pakrácra keltező²²⁵ – vránai perjel nevét gazdasági kiváltság megszerzésekor,²²⁶ mezővárosi kiváltság adományozásakor,²²⁷ malmok átadásakor,²²⁸ határjárásakor²²⁹ és tiltakozásokkor²³⁰ találjuk meg a magánlevéltári anyagban. A perjel és a fehérvári konvent kapcsolata ekkoriban erősen emlékeztetett a johannita rendtörténetben előforduló *camera prioralis* intézményére. Fontos ugyanakkor, hogy ez a megkülönböztetett figyelem csak a Tolna megyei és Duna menti birtokokat érintette, a Fejér és Somogy megyei ügyekben a *preceptor* vagy a *custos* találjuk hasonló szerepben.

Nagymihályi 1434. évi halálát követően a Vránai perjelség a Tallóciak kezére került, akik a délvidéki birtokok javait a török elleni védekezésre fordították,²³¹ de a fehérvári konvent birtokállományát mindez csak közvetetten érintette. Zsigmond *preceptor* tiltakozása szerint a Tallóci Frank köréből kikerülő Berzsényi Porkoláb Kelemen győrkei várnagy²³² 1445 nyarán elfoglalta Fadd, Gyánt, Halászi és Varasd birtokait. A szomszédokat kikérdezve a szekszárdi konvent arra a megállapításra jutott, hogy a várnagy által elfoglalt birtokok valóban a konventet illetik.²³³ Később az is kiderült, hogy 1446 kora őszén a várnagy felégette a keresztesek faddi kúriáját, amit Tolna megye hatósága Gál *preceptor* kérésére és később Hédervári Lőrinc nádor parancsára is megállapított.²³⁴ Ezután Hunyadi János kormányzó úgy rendelkezett, hogy a megye, a szekszárdi konvent tanúbizonysága és egy kormányzói ember derítse ki, hogy Fadd, Gyánt és Varasd kinek a birtokában, és milyen joggal volt Zsigmond, illetve Albert királyok idejében. A tolnai birtokok vitatott helyzetét jól illusztráló vizsgálat eredménye sajnos nem ismert; csak annyit tudunk, hogy a megye előtt bemutatták és a keresztes konvent részére átírták Hunyadi parancsát.²³⁵

224 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 105.

225 – Lásd 3.1. fejezet!

226 – Zsigmondtól a perjelség birtokain élőkre vonatkozóan vámmmentességet szerzett – 1431. márc. 6. (DL 106 356.)

227 – Fadd – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

228 – Gyánt – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

229 – Fadd – 1424. aug. 6. (ZsO XI. 928. sz.)

230 – Arcsa, Gerenás, Halapcs, Varasd – 1419. júl. 3. (ZsO VII. 736. sz.), 1419. júl. 27. (ZsO VII. 808. sz.), 1419. aug. 1. (ZsO VII. 824. sz.); Halászi – 1431. aug. 13. (DL 106 358.)

231 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 107.

232 – Engel P.: *Archontológia* i. m. I. 323.

233 – 1446. júl. 30. (DL 106 497.), 1446. aug. 26. (DL 106 498.)

234 – 1446. nov. 13. (Tolna megye lt. 107. sz.), 1446. dec. 21. (Tolna megye lt. 108. sz.)

235 – 1447. jún. 29. (Tolna megye lt. 114. sz.), 1447. júl. 17. (Tolna megye lt. 115. sz.)

A problémát egy időre megoldani látszott Szentgyörgyi Székely Tamás perjelként való ismerése 1450-ben, jöllehet a fehérvári konvent vele való viszonya már korántsem mondható olyan harmonikusnak, mint amit Nagymihályi Albert korszakára vonatkozóan mutatnak a források. Bár valószínűsíthető, hogy az újdonsült perjel és a szintén Hunyadi János köréből kikerülő Gúti János fehérvári *preceptor* kapcsolata jó volt – 1450 és 1453 között Szentgyörgyi háromszor is Fehérvárról keltezett²³⁶ –, előbbi rendelkezéseivel a fehérvári konvent tagjai nem mindig értettek egyet. Természetesen a fehérvári káptalannal Fadd ügyében kötött 1451. évi megegyezése²³⁷ és a gyánti birtok kapcsán Újlaki Miklóssal 1459-ben tető alá hozott megállapodása kedvező fogadtatásra talált,²³⁸ de az már kevésbé, hogy Szentgyörgyi Székely több esetben is a fehérvári *preceptorium* birtokaiból próbálta meg jutalmazni familiárisait. 1452-ben előbb Arcsát akarta István jegyzőnek adni,²³⁹ majd szintén Arcsát és Halászit Tolnai Péter kormányzói kancellárnak, illetve Örködi Egyed fia Bertóknak.²⁴⁰ Két évvel később a dél-fejéri Szentmihályszigetét szerette volna Porkoláb Benedek fehérvári polgárnak adni,²⁴¹ 1460-ban pedig ismét Arcsa (és Fir) került sorra; előbbit nyolc év után ismét Örködi Egyed fia Bertóknak akarta juttatni.²⁴² Végezetül 1461-ből is ismerünk egy eltiltást: ekkor azt a gerenási birtokrészét szerette volna a vránai perjel Berzsenyi Porkoláb Ferenc familiárisnak adni, amit végül – a változó idők jeleként – maga a konvent cserélt el 1479-ben Veperdi Györggyel.²⁴³ Ez utóbbi alapján nem meglepő Engel Pál értékelése, aki szerint a fehérvári és a korszakban fokozatosan ennek függésébe kerülő észak-dunántúli *preceptoriumok* Mátyás uralkodásától fogva függetlenedtek a vránai perjelektől.²⁴⁴

A Tolna megyei birtokokkal kapcsolatos ellentét is ekkor, különösen Szentgyörgyi Székely Tamás halála (1462) után élesedett ki, miután a perjelség ismét világi kézbe került: Szapolyai Imre bosnyák kormányzót és dalmát-horvát-szlávon bánt 1465-ben tiltotta el a nádor és az országbíró előtt Simontornyai István *crucifer* a keresztesek csurgói *castellum*ának, továbbá Fadd, Varasd, Halapcs, Gerenás, Gyánt és az egyébként fejéri Halászi birtokának az elfoglalásától.²⁴⁵ Ezt követően Gúti János *preceptor* Tolna megye nádori közgyűlésén kérte, hogy a megye esküvel tanúsítsa a vonatkozó birtokok hovatartozását, amit a hatóság teljesített is: eszerint a birtokok a fehérvári konventhez, nem pedig a vránai perjelhez tartoztak.²⁴⁶

236 – 1450. (Házi I/3. 310–311.), 1453. ápr. 22. (DL 106 529.), 1453. ápr. 23. (DL 106 532.)

237 – 1451. máj. 22. (DL 106 525.)

238 – 1459. febr. 2. u. (DL 106 577.)

239 – 1452. febr. 21. (DF 285 657.)

240 – 1452. szept. 1. (DF 285 662.)

241 – 1454. ápr. 13. (DF 285 716.)

242 – 1460. jún. 28. (DL 106 556.)

243 – 1461. márc. 23. (DL 106 569.), 1479. dec. 19. (DL 106 758.)

244 – Engel P.: Hospitallars i. m. 29.

245 – 1465. márc. 2. (DL 106 587.), 1465. márc. 4. (DL 106 588.)

246 – 1466. dec. 3. (DL 106 596.)

Ettől függetlenül a tolnai birtokokra Beriszló Bertalan is szemet vetett vránai perjellé váló kinevezése után. 1475-ben Mátyás király arra emlékeztette a fehérvári keresztesek varasdi, gyánti és faddi népeit, hogy régtől fogva a konventet kell szolgálniuk, és az uralkodó arra törekszik, hogy a mondott egyház birtokait helyreállítsa.²⁴⁷ Nem sokkal később Simontornyai István – immár parancsnokként – meg is jelent a budai országgyűlésen, és három, eredetiben is fennmaradt oklevél bemutatásával igazolta,²⁴⁸ a problémás birtokok valóban a konventhez és nem a perjelhez tartoznak, így Mátyás megparancsolta Beriszlónak és a Vránai perjelség minden jövőbeni perjelének és kormányzójának, hogy adják vissza a birtokokat a fehérváriaknak.²⁴⁹ Az uralkodó határozott közbeavatkozása a helyzetet egyáltalán nem oldotta meg: 1485-ben, 1490-ben és 1495-ben is panaszt tett a konvent Beriszló Bertalan ellen; utóbbi alkalommal a II. Ulászló király által elrendelt megyei vizsgálat is a fehérváriak igazát erősítette meg.²⁵⁰ Végül a perjel 1512. évi halála előtt nem sokkal²⁵¹ lemondott Fadd, Gyánt, Varasd és Halászi birtokáról, és visszaadta azokat a fehérvári *preceptorium*nak.²⁵² Még ugyanennek az évnek a végén II. Ulászló parancsot adott Beriszló Péter veszprémi püspöknek, hogy járjon közben a keresztes konvent érdekében a birtokok visszaszerzését illetően.²⁵³

A fehérvári keresztes konvent sikerével járó küzdelmes évtizedek végére gyakorlatilag szerepcseré történt. Míg az 1410-es évek végén még a vránai perjel tiltakozott a *preceptorium* birtokainak elfoglalása ellen, addig a 16. század közepén Dalmadi Sebestyén, a fehérvári keresztes konvent utolsó vezetője már nemcsak saját egyházi intézményének birtokai miatt, hanem a perjeli birtokok maradékának – Csurgó, Szentlőrinc, Újudvar és a szlavóniai javak – védelmében is szót emelt a pozsonyi káptalan előtt.²⁵⁴

247 – 1475. febr. 21. (DL 106 630.)

248 – 1464. ápr. 23. (DL 106 582.): Mátyás király megerősíti és átírja III. Béla 1193. évi oklevelét; 1446. aug. 26. (DL 106 498.): a szomszédok vallomása a vonatkozó birtokok hovatartozásáról Berzsényi Porkoláb Kelemen hatalmaskodása kapcsán; 1466. dec. 3. (DL 106 596.): Tolna megye nádori közgyűlése esküvel erősíti meg, hogy Gyánt, Varasd, Halapcs és Tolna nem a perjel, hanem a konvent birtoka.

249 – 1475. máj. 20. (DL 106 632.)

250 – 1485. febr. 4. (DL 106 660.), 1490. júl. 20. (DL 106 667.), 1495. ápr. 8. (Tolna megye lt. 179. sz.), 1495. máj. 4. (Tolna megye lt. 180. sz.)

251 – Csernéli Bálint Rozgonyi Klárához címzett levele szerint 1512. október 13-án temették el a perjelt (DL 25 550.).

252 – 1512. szept. 17. (DL 22 341.)

253 – 1512. dec. 14. (DL 106 739.)

254 – 1551. dec. 22. (ETE V. 629–630.)

5. „in executionibus” – A fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi működése

5.1. Bevezetés és historiográfia

Jóllehet a magyarországi hiteleshelyi kutatások tendenciáihoz igazodva a fehérvári keresztes konvent közhítelű tevékenységének Árpád- és Anjou-kori vonatkozásait Hunyadi Zsolt munkássága révén már feltárta a történeti kutatás,²⁵⁵ a 15–16. századra vonatkozó elemzések mindeddig hiányoztak. A hiány különösen annak tükrében jelentős, hogy Werbőczy István Hármaskönyve szerint a fehérvári konvent (a fehérvári, a budai és a boszniai káptalan mellett) úgynevezett országos hatáskörű hiteleshelyként működött.²⁵⁶ A két fehérvári és a budai egyház valószínűleg a szokásjog alapján rendelkezett ezzel a jogosítvánnyal,²⁵⁷ míg a boszniai székeskáptalant az 1498. évi törvények ruházták fel hasonló privilégiummal.²⁵⁸ A legrégebbi ismert említése az országos hatáskörű hiteleshelyeknek 1460-ból származik: Palicsnai Péter esztergomi kanonok ekkor levélben számolt be az esztergomi káptalannak, hogy a sasadi tizedperrel kapcsolatban mi történt a római Kúriában; ebben említi meg, hogy csak a budai és a fehérvári káptalan rendelkezik ilyen kivételes jogosítvánnyal a szokásjog értelmében.²⁵⁹ Mindegyik forrás hangsúlyozza, hogy a vizsgált hatáskör csak a bírói megkeresésekre történő eljárások („in executionibus”) tekintetében értelmezendő, vagyis a probléma elemzéséhez elsősorban a *relatiókat* kell tanulmányoznunk.

255 – Hiteleshelyi tevékenységgel (is) foglalkozó írásai: Hunyadi Zsolt: How to Identify a 600 Year-Old Forgery? The Formulas of the Charters of the Székesfehérvár Convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the Mid-Fourteenth Century, in Edit Szőke (szerk.): *International Conference of PhD Students, Section Proceeding: Humanities*, Miskolc, 1997. 87–94., Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, 1998. 33–65., Hunyadi Zsolt: ...et iugiter famulantibus regi sempiterno. Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez, *Acta Universitatis Szegediensis*, 109 (1999) 39–46., Hunyadi Zsolt: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in Sebők Marcell–Nagy Balázs (szerk.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999. 507–519., Hunyadi Zsolt: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in Michael Gervers (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, 2000. 137–149., Hunyadi Zsolt: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in Luttrell, Anthony–Pressouyre, Léon (szerk.): *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, 2002. 285–296., Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 191–216.

256 – Tripartitum II. 21.

257 – A törvényi szabályozás hiányára rámutat az 1556. évi 39. törvénycikk, melyben az érseki székhely eleste miatt Nagyszombaton működő esztergomi káptalant is felruházták országos hatáskörrel az eljárások tekintetében, hiszen ekkorra már mind Buda, mind Székesfehérvár török kézre került. – *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar*, IV., 1526–1608. évi törvénycikkek, fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső, Budapest, 1899. 416.

258 – 1498:12. tc. – DRMH 1458–1490. 94–95.

259 – C. Tóth N.: Az esztergomi székeskáptalan i. m. II. 142.

A magyar medievisztika jelentős adósságai közé tartozó probléma (vagyis az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység) historiográfiáját a közelmúltban részletesen összefoglaltam,²⁶⁰ így most csak a fehérvári konventet érintő történeti irodalom megállapításainak ismertetésére szorítkozom. A fehérvári keresztes konvent kapcsán már a 20. század első harmadában alkotó Reiszig Ede is kiemelte a hiteleshely országos hatáskörét, de csak példákat említett: 1479-ben Sopron megyei ügyben is eljárta a konvent, 1498-ban pedig II. Ulászlótól kaptak parancsot előbb egy Kolozs megyei ügyre vonatkozóan, majd Geréb László erdélyi püspököt vezették be Zilah birtokába. A szerző szerint ezekből a példákból látszik a Werbőczynél emlegetett országos hatáskör, majd a következő bekezdésben – biztos, ami biztos – egy Pozsega megyei példát is megemlít még.²⁶¹ Reiszig korábban már kiemelt állandó hiányossága, miszerint nem törekedett az adatok teljességének összegyűjtésére, és nem kísérelte meg a felgyűjtött információkat elemezni, sajnos ismét kiütközik.²⁶² Hunyadi Zsolt a koronázóvárosban működő *preceptorium* országos hatáskörét először az Árpád-kor vonatkozásában vizsgálta: dolgozatában elvetette annak a lehetőségét, hogy az írószerv már 1301 előtt rendelkezett volna a bővített jogkörrel. Ráadásul csupán három *relatio* maradt meg a korai időszakból,²⁶³ a felvállást tevő felek pedig – bár nyolc megyéből érkeztek – rendszerint valamely johannita birtok közelében is érdekeltek voltak. A konvent tevékenységének törzsterülete Somogy és Fejér megye lehetett.²⁶⁴ Hunyadi később a konvent hiteleshelyi tevékenységét – bár 1353 után kevésbé szisztematikusan – egészen 1387-ig feldolgozta, de korábbi következtetéseit a 14. századi oklevelek is megerősítették: ugyan ekkor már tíz megyéből érkeztek *fassiót* tenni a felek Székesfehérvárra, de országos hatáskorról továbbra sem beszélhetünk.²⁶⁵ Székesfehérvár közelmúltban megjelent és méltatlanul elhanyagolt monográfiájában Zsoldos Attila is érintette a fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységének Árpád-kori gyökereit. Kiemelte, hogy Hunyadi kutatásai alapján a korabeli kiadványok (43 darab) csak részben alapozzák meg az országos hatáskör korai meglétét, ám valamilyen formában a gyakorlat eredete az Árpádok korára vezethető vissza. Egy 1279. évi oklevél alapján tudjuk, hogy somogyi nemesek nádori utasításra a konventtel állítottak ki oklevelet egy gyilkosság ügyében az augusztus 20-i törvéynappal összefüggésben.²⁶⁶

260 – Ribi A.: Miért működött i. m. 82–84. – A kérdésben a legfontosabb megállapításokat (lásd alább) Eckhart Ferenc fogalmazta meg német nyelvű monográfiájában: Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, szerk. Rokolya Gábor, ford. Csókay Balázs–Dreska Gábor, (Studia notarialia Hungarica tomus XI.), Budapest, 2012. 71–72.

261 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 107., 109.

262 – Vö. Ribi A.: *Karrier* i. m. 197.

263 – A hiteleshelyek igazságszolgáltatásban betöltött szerepe alakult ki később. Lásd Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 47.

264 – Hunyadi Zs.: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége i. m. 61.

265 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 110., 203.

266 – Zsoldos Attila–Thoroczkay Gábor–Kiss Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, (Székesfehérvár története I.), Székesfehérvár, 2016. 241.

A következőkben a témában megjelent két olyan publikációm legfontosabb eredményeit foglalom össze, melyekben – jelen munkától eltérően – nemcsak a fehérvári keresztes konvent, hanem a fehérvári káptalan országos hatáskörét is megvizsgáltam.²⁶⁷

5.2. A fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének gyakorlata 1526-ig

Az 1387–1526 közötti időszakból a konvent részéről 413 felvallás és 559 jelentés maradt fenn.²⁶⁸ Miután Werbőczy István és a korábban idézett törvényi szabályozások értelmében az országos hatáskör csak az eljárásokra vonatkozott, ezért a probléma vizsgálatához elsősorban a jelentéseket és parancsleveleket kell figyelembe vennünk. Hogy ezek közül melyek esnek a bővített felhatalmazás kategóriájába, csak úgy dönthető el, ha megismerjük a hiteleshelyi kiküldetések tágabb magterületét. Ez alatt a hiteleshelyek egy vagy két megyéből álló törzsterületét, és azt a még néhány szomszédos megyéből álló területet értem, ahol a pártatlanság elvét alkalmazva szintén eljárhattak.²⁶⁹

A korábbi évszázadok hiteleshelyi jelentéseinek anyagából kirajzolódik, hogy a 14. század második felére kialakult egy elég nagy kiterjedésű, viszonylag jól behatárolható és a konvent birtokhálózatával is összefüggésbe hozható területi hatáskör, amely Fejér, Tolna és Veszprém megyéken kívül Somogy és Zala megye Balaton-parti területeit foglalta magában. A negyvenhat Zsigmond-kor előtt ismert esetből mindössze két, minden bizonnyal kivételes Komárom megyei ügy kapcsán hagyták el a fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi kiküldöttei ezt a területet.²⁷⁰ Ez a magterület a későbbiekben tartósan megmaradt. A fent említett Palicsnai-féle levél alapján nem meglepő, hogy 1450-ig mindössze három alkalommal kalandoztak az említett megyéken túlra a keresztesek.²⁷¹

A konvent eljárásainak hiteleshelyi hatásköre 1450-től kezdett igazán bővülni, ami összefüggésben lehet személyzeti kérdésekkel is. Egyrészt a 15. század közepi rodoszi reformkísérlet, amelynek keretében a rendi központ megpróbálta visszanyerni befolyását a közép-európai perjelségek felett, Fehérvár esetében ekkor bukott el végérvényesen, az új *preceptor* pedig a Hunyadi János köréből kikerült Gúti János lett.²⁷² Másrészt, ha már szükséges volt egy új országos hatáskörű hiteleshely elindítása, akkor praktikus volt egy már gyakorlattal rendelkező intéz-

267 – Ribi A.: Miért működött i. m. 81–95., Ribi András: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153 (2019) 313–337.

268 – A jelentések számába beleértettem azokat a parancsleveleket is, amelyekre a relatio nem vészelte át az elmúlt évszázadokat, a felvallásoknál pedig természetesen az átírások is szerepeltetve vannak.

269 – Vö. Kubinyi András–Fügedi Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve, *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1967–1968, Budapest, 1970. 9.

270 – 1374. máj. 14. (DL 41 941.), 1380. máj. 7. (DL 42 154.)

271 – 1390. okt. 26. u. (DL 42 850.), 1432. szept. 12. (DL 90 561.), 1444. szept. 5. (DL 13 797.)

272 – Lásd 3.2. és 3.3. fejezet!

mény közelében elhelyezni: a káptalan személyzete így talán tudott tanácsokat adni a kereszteseknek a napi rutin megszerzésében.²⁷³ A tágabb magterület elhagyása a 15. század második felében, főleg az 1470-es évektől kezdve rendszeressé vált. A parancsleveleket is beleszámítva 229 oklevélről tudunk (1387 után), amelyekben a hiteleshelyi kiküldöttek a korábban felsorolt öt megyétől (Fejér, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala) részben vagy egészen eltérő vidékekre szálltak ki.²⁷⁴

Mindezen ügyek jellemzőit érdemes több oldalról is megvizsgálni. A hiteleshelyi kiküldetések típusát figyelembe véve alapvetően kétféle eljárást különíthetünk el témánk szempontjából: amikor birtokba vezetésnél működött közre a konvent, és amikor valamiféle peres eljárásnál voltak jelen.²⁷⁵ Utóbbi kategóriába a koronként változó menetrend szerint zajló idézéseket, megintéseket, eltiltásokat és tudományvételeket is belevettem, vagyis mindenféle olyan ügyet, ahol nem véglegesnek szánt rendezés történt. Nem meglepő módon több mint kétszer annyi *introductio* ügyében küldték ki az országos hatáskörű hiteleshelyet, mint egyéb problémával (153 birtokba vezetés és 76 peres eljárás). Ez logikus abból a felfogásból is, hogy amennyiben nem történt ellentmondás – márpedig az ügyek egy részében egyértelmű lehetett a parancs vagy ítélet tiltása, esetleges szóbeli megegyezések miatt, hogy senki nem fog tiltakozni –, birtokba vezetés ügyében csak egyszer kellett kiszállni egy adott területre, ami nagy távolságok esetén különösen praktikus szempont volt.

Az országos hatáskörben végrehajtott eljárások exkluzivitását mutatja, ha végigtekintünk a kedvezményezettek névsorán: megtaláljuk köztük a korabeli Magyarország legfontosabb világi és egyházi előjáróit, az uralkodói család tagjait. Az oklevelekben találkozhatunk a teljesség igénye nélkül Corvin Jánossal,²⁷⁶ a Rozgonyi,²⁷⁷ Újlaki,²⁷⁸ Batthyány,²⁷⁹ Bátori,²⁸⁰ Enyingi Török²⁸¹ és Kanizsai²⁸² családok tagjaival, a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal,²⁸³ Gúti Ország

273 – A fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének kezdeteire lásd Ribi A.: Miért működött i. m. 86–87.

274 – A 229 oklevélből 37 alkalommal a magterület valamely megyéjét is érintette a kiküldetés. Korábban megjelent írásaiban még csak 228 ilyen oklevélről volt tudomásom: Ribi A.: Miért működött i. m. 88., Ribi A.: A fehérvári káptalan és keresztes konvent i. m. 313.

275 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 145–156. – Természetesen egy birtokba vezetés is lehetett peres eljárás része, általában az ítélet végrehajtása, de ezek természete sok tekintetben különbözik a többi peres eljárástól.

276 – Pl. 1501. szept. 7. (DL 33 395.)

277 – Pl. 1516. okt. 31. (DL 22 816.)

278 – Pl. 1463. márc. 19–20. [Fekete Nagy Antal–Borsa Iván (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193–1526*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.), Budapest, 1990. (a továbbiakban: Balassa cs. lt. 631–632. sz.)

279 – Pl. 1525. jún. 30. (DL 101 593.)

280 – Pl. 1523. szept. 12. [Horváth Richárd–Neumann Tibor–C. Tóth Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Bátor de Ecsed spectantia*, I., *Diplomata 1393–1540*, (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.), Nyíregyháza, 2011. (a továbbiakban: Bátori cs. lt.) 335–336.]

281 – Pl. 1502. jún. 16. (DL 88 871.)

282 – Pl. 1502. jan. 4. (DL 22 542.)

283 – Pl. 1486. szept. 24. (DL 19 177.)

Mihály nádorral,²⁸⁴ Kinizsi Pállal,²⁸⁵ Bakócz Tamás,²⁸⁶ Ernuszt Zsigmond,²⁸⁷ Geréb László²⁸⁸ és Nagylucsei Orbán²⁸⁹ főpapokkal. Ha az eddig elmondottakhoz hozzáteszük, hogy a konvent esetében a 229 kiküldetés közül 89 alkalommal, vagyis az esetek 39%-ban több megyét is érintett az eljárás, akkor láthatjuk, hogy Eckhart Ferenc jó érzékkel állapította meg egy évszázada, miért volt szükség országos hatáskörrel felruházni bizonyos központi fekvésű hiteleshelyeket. Egyfelől a több megyét is érintő eljárásoknál, nagy adományoknál gyorsabb (nem kellett a különböző megyékben fekvő birtokok esetében az illetékes hiteleshelyeket egyesével felkeresni) és olcsóbb volt egy intézményhez címezni a parancsot az adott területen illetékes hiteleshelyek helyett (hiszen csak egy privilégium kiállítását kellett megfizetni), másfelől az udvarban tartózkodók számára is praktikusabb volt, ha távol zajló pereikkel kapcsolatban volt hova fordulni a környéken.²⁹⁰

Az esetszintű vizsgálat azt is bebizonyította, hogy a fehérvári keresztes konvent hatásköre valóban az egész országra kiterjedt: a hiteleshely kiküldöttei 1526-ig pontosan 51 megyébe jutottak el a középkor folyamán.²⁹¹ A tágabb magterület megyéin túl a leggyakrabban Vas (44), Pest (25), Körös (25), Győr (21), Sopron (18), Baranya (17) és Komárom (16) megyékben jártak; ezekkel szemben az egy-egy alkalommal felkeresett távoli Fehér, Gömör, Kolozs, Küllő, Máramaros, Szepes, Torda és Ugocsa megyék állnak.²⁹² A tágabb magterületen kívül 20 olyan – többségében az ország nyugati felében található – megye volt, ahová peres eljárás céljából is kiszálltak.

A térbeli gyarapodás nem volt véletlen: az 1460-as évektől kezdve fokozatosan a keresztes konvent vált a koronázóváros első számú hiteleshelyévé, az évente kiadott oklevelek száma Mátyás király 1464. évi koronázásától fogva rendre meghaladta a fehérvári káptalan hiteleshelyi kancelláriáján kiállított dokumentumok számát. Az események háttérében az uralkodó és Györgyi Bodó Miklós fehérvári prépost²⁹³ ellentéte és a fehérvári káptalan profilválása állhatott: a Fehérváron építkező és végül ott is temetkező Mátyás minden bizonnyal a társaskáptalan liturgikus tevékenységére kívánt nagyobb hangsúlyt helyezni. Ez lehet a magyarázata

284 – Pl. 1482. máj. 19. (DL 59 684.)

285 – Pl. 1482. máj. 13. (DL 18 641.)

286 – Pl. 1487. márc. 27. (DL 101 032.) – Ekkor még természetesen csak győri püspök volt.

287 – Pl. 1492. nov. 2. u. (DF 231 853.)

288 – Pl. 1498. máj. 13. u. (DF 277 639.)

289 – Pl. 1482. jún. 16. (DF 210 324.)

290 – Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 72.

291 – 1526-ban 68 működő megyével számol a kutatás: C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, II., *Megyék*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak), Budapest, 2017. 5–6.

292 – A bővülés ütemére vonatkozóan lásd Ribi A.: *Miért működött* i. m. 89.

293 – Személyére lásd Köblös J.: *Az egyházi középréteg* i. m. 338–339/12. sz.

annak, hogy – két pecséthamisítási ügy ellenére (1506, 1537)²⁹⁴ – a korszakban 10-15 tagot számláló, ám liturgikus feladatokkal szinte alig rendelkező fehérvári konvent került vezető szerepre az 1480-as évekre. Mindez komoly anyagi bevételekkel is járt az intézmény számára, hiszen minél nagyobb volt az oklevél által szerzett érték, annál nagyobb volt annak kiállítási díja is, amit tetézett, hogy számos birtokba vezetésről privilégium formában is született jelentés.²⁹⁵

A következőkben azt elemzem – törvényi szabályozások híján – a jelentések oklevélrészének segítségével, hogy a hétköznapi életben milyen jellemzői voltak azoknak az eljárásoknak, amelyek alkalmával a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként működött közre. Hangsúlyozandó, hogy az oklevélformulákban vagy a megerősítés módjában ezek az oklevelek semmiben nem különböztek a szokványos *relatió*któl, tehát tartalmi szempontból kellett őket elemezni.

A kutatás kezdetén abból a munkahipotézisből indultam ki, hogy az érintett oklevelek rendszerezése után az eredetiben fennmaradt vagy a jelentésbe másolt parancsok megszövegezésében találhatók olyan utalásokat, amelyekben az uralkodó vagy nagybíró kifejezi, hogy nem mindennapi ügyről van szó, hanem olyan eljárásról, ahol szükség van az országos hatáskörű hiteleshely közbejöttére. A hipotézist igazolni látszott, hogy a másik fehérvári országos hatáskörű hiteleshely, tehát a káptalan bővített hatásköre pont egy ilyen speciális parancslevéllel vette kezdetét 1410-ben.²⁹⁶ Később viszont kiderült, hogy mindez egyedülálló eset volt, és a későbbiekben a keresztes konvent kiadványaiban (és egyébként a káptalanéiban sem) nem akadtak olyan különbségek a parancslevelek formuláiban időszakra, földrajzi hatáskörre vagy az eljárás természetére vonatkozóan, amelyek arra utalnának, hogy ezek az ügyek különböztek a megszokottól. Zsigmond király korától meghonosodott a gyakorlata annak, hogy ezek a hiteleshelyek ilyen utasításokat is kaphattak az udvarból.

Abból a szempontból ugyanakkor tanulságosnak bizonyult a parancslevelek vizsgálata, hogy a 76 távolabbi peres eljárásnak mindössze 16%-ára sikerült párhuzamos jelentőt találni.²⁹⁷ Úgy tűnik, hogy az országos hatáskört élvező, és távoli esetekhez is kiszálló fehérvári hiteleshelyek elég nagy közhitelességnek örvendek ahhoz, hogy nem minden alkalommal volt szükség a helybéli hiteleshely vagy a megye közreműködésére is. Természetesen minden ilyen esetben felmerülhet a források pusztulásának lehetősége is, ám kicsi az esélye, hogy az egyébként jelentős részben családi levéltárakban megmaradt oklevelek esetében valamiképpen mindig

294 – 1506. dec. 9. (DL 106 722.), 1537. ápr. 18. (Érszegi 343. sz.)

295 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 101–103. Vö. Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*, bölcsészdoktori (PhD-)disszertáció, Budapest, 2008. 36.

296 – Ribi A.: *Miért működött* i. m. 87.

297 – Vö. Dreska G.: *A pannonhalmi konvent* i. m. 78–84.

csak a fehérvári hiteleshelyek kiadványai éltek túl az elmúlt századokat. Véleményem szerint e távoli ügyek többségében nem állítottak ki második és harmadik oklevelet. A birtokba vezetések esetében természetesen az országos hatáskörű ügyekben sem készültek párhuzamos jelentések.²⁹⁸

A hiteleshelyi jelentések következő eleme az eljárók személyének megadása. Amennyiben volt ilyen, mindig a jelentés igazságtartalmaért ténylegesen felelő, törvényileg szabályozott módon nemes jogállású királyi embert említették előbb.²⁹⁹ Engel Pál nevezetes tanulmánya szerint alapvetően abból a megyéből kellett a *homo regiust* kijelölni, ahová az ügy kapcsolódott. Ha több megyét érintett az eset, akkor a parancslevélben megszokott felsorolásban mindegyikből találunk valakit.³⁰⁰ A dolog természetéből következően nem létezhetett egy hatalmas központi nyilvántartás Budán, amelyben valamennyi megyéből felsorolták a feladatra alkalmas nemeseiket, ezért a rendszer csak úgy működhetett, hogy a kérelmező, vagyis akinek az érdekében a parancslevelet kiállították, nevezte meg a szóba jöhető személyeket, akik valahogy – hivataluknál fogva vagy családi, baráti, üzleti kapcsolat révén – közel álltak az érdekelt félhez.³⁰¹ Bizonyos bonyolultabb ügyek esetében, vagy amikor az udvar valamiért szükségét látta, a kúriából is kiküldhettek különleges megbízással rendelkező személyeket. Ezek rendszerint az udvari lovagok vagy a kancelláriai jegyzők közül kerültek ki.³⁰²

Országos hatáskörű hiteleshelyek gyakorlati tevékenységét vizsgálva rendkívül fontos szerepet kell tulajdonítanunk a királyi embereknek: még ha a káptalan és a konvent törekedett is arra, hogy az ország legkülönbözőbb megyéibe a környékről származó, vagy legalább ott korábbi eljárások kapcsán már megfordult személyt küldjön, akkor is világos, hogy a *homo regius*nak egyfajta kalauz vagy „idegenvezető” szerepet is be kellett töltenie. Ez annak tükrében is érdekes, hogy a megyebeli királyi emberek jól ismerhették a térségben működő hiteleshelyek személyzetét, sűrűn jártak el közösen, ám egy országos hatáskörben végbemenő eljárásnál ez nyilvánvalóan nem volt így; a hivatalos közegeket minden bizonnyal a felperes vagy képviselője mutatta be egymásnak.

Talán az ebben rejlő visszaélések lehetőségét akarta az udvar megakadályozni azzal, hogy az országos hatáskört később elnyerő keresztes konvent estében a kezdeti időszakban az ügyek nagyobb részében kúriából kiküldött emberrel kellett kiszállniuk: 1450 és 1463 között 17 eljárásból 11 alkalommal.³⁰³ Kúriából kiküldött emberek munkájára a későbbiekben

298 – Néhány speciális esetre lásd Ribi A.: A fehérvári káptalan és keresztes konvent i. m. 318–319.

299 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 48.

300 – Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében, in Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 2003. 584–585.

301 – Uo. 591–593.

302 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 49–50.

303 – 1450. dec. 30. (DL 39 294.), 1451. aug. 12. (DL 14 480.), 1451. szept. 2. (DL 14 482.), 1452. febr. 27. (DL 14 519.), 1452. febr. 27. (DL 14 515.), 1452. márc. 22. (DL 14 528.), 1452. ápr. 15. (DL 39 818.), 1453. márc. 21. (DL 14 643.), 1453. márc. 23. (DL 38 700.), 1463. márc. 19. (Balassa cs. lt. 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa cs. lt. 362. sz.)

általában akkor számítottak, ha több megyét is érintett az eljárás: ezek az ügyek valóban megfeleltek az eckharti „bonyolultabb” jelzőnek,³⁰⁴ ráadásul sok esetben az egyszerűség is ezt kívánta meg. Például amikor Bátorai András neje, Rozgonyi Katalin megkapta családi örökségként Csicsva, Cserép és Monyorós várakat tartozékaikkal együtt, akkor az Abaúj, Borsod, Heves, Pest, Sáros és Zemplén megyét érintő birtokba vezetésnél sem megyénként jelöltek ki királyi embert, hanem Füzesmegyeri Imre kúriából kiküldött ember tartott a hiteleshelyi kiküldöttel.³⁰⁵

A fentiekből is látszik, hogy az országos hatáskörű hiteleshelyek működésének megértése szempontjából a legérdekesebbnek a több megyét is érintő eljárások bizonyultak. A 89 ilyen esetből 38 alkalommal fordult elő, hogy kettő vagy több királyi ember közreműködésére volt szükség. A Jagelló-kortól kezdve az oklevelek jelentős részében a fehérvári keresztes konvent megnevezte, hogy mely megyében kivel ment a hiteleshelyi kiküldött,³⁰⁶ korábban viszont egyszerűen csak felsorolták a királyi embereket, és legfeljebb a nevükből vagy az eljárás menetéből lehet származási helyükre következtetni.³⁰⁷ Némileg meglepő viszont, hogy a parancslevelekben soha nincs szó arról, hogy mely királyi emberek mely megyéhez tartoztak; a megszokott módon sorolták fel őket, így a hiteleshely kizárólag onnan tudhatta, melyik megyében kit kell keresni, hogy a felperes vagy kedvezményezett bemutatta a kiküldetésbe indulókat egymásnak.

Ahhoz, hogy a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként tartósan működni tudjon, nemcsak az elsődleges szerepet játszó szerencsés politikai széljárásra és jó vezetőkre volt szükség, hanem számos olyan agilis, jó tájékozódó képességgel rendelkező és könnyen mobilizálható *cruciferre*,³⁰⁸ akik vállalták, hogy sok esetben az ország ismeretlen részeibe is elmenjenek, nagy távolságokat tegyenek meg a kor közlekedési viszonyai között.³⁰⁹ Néhány különösen aktív rendtag is akadt a fehérvári konventben.³¹⁰

A személyzet szerepének megértéséhez nélkülözhetetlen megvizsgálunk a kiküldöttek helyét az egyházi intézményen belül.³¹¹ Az országos hatáskörű ügyeknél feltűnő, hogy a valamenyi jelentést figyelembe véve kiszámolt 29%-hoz képest 22% alá esik vissza a tisztviselők (*preceptor*, *vicepreceptor*, *custos*, *lector*, *cantor*, kispceptorok, plébánosok) kiküldetésének az aránya, ami azt mutatja, hogy hosszabb időszakokra ritkábban nélkülözhetette az egyház a vezetőit.

304 – Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 71–72.

305 – 1523. szept. 12. (Bátorai cs. lt. 333–336.)

306 – 34 esetből 25 alkalommal így említi a szöveg a királyi embereket.

307 – A Jagelló-kor előtt mindössze egyszer nevezték meg a királyi emberek megyéjét a konvent okleveleiben: 1482. máj. 19. (DL 59 684.).

308 – A konvent személyi állományáról a késő középkorra vonatkozóan lásd Ribi A.: *Karrier* i. m. 197–211., Ribi A.: *Johanniták vagy keresztesek* i. m. 67–86.

309 – A hiteleshelyi kiküldötteket és a királyi embereket megillette a törvényes védelem: szidalmazásuk vagy valamilyen velük szemben elkövetett jogtalanság 72 forintba került, fizikai bántalmazásuk hatalmaskodásnak minősült, így büntetése fej- és jószágvesztés volt, míg meggyilkolásuk felségsgértésnek számított. Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 54.

310 – Róluk lásd Ribi A.: *Miért működött* i. m. 94.

311 – A témáról bővebben lásd Ribi A.: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent* i. m. 327–330.

Különösen a korai időszakban volt jellemző, hogy a tisztviselők közül szállt ki valaki a távolabbi célpontokhoz és a fajsúlyosabb ügyekhez, ami azzal függhet össze, hogy a tisztviselők a jobb képességű rendtagok közül kerültek ki, így az első évtizedben talán kevésbé volt kockázatos őket küldeni egy bonyolult és távoli eljárás színhelyére, ráadásul így az ezekben rejlő anyagi lehetőségeket is ők használhatták ki először.³¹² Az olvasótestvér kisebb fölénye (14 kiküldetés) minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a hiteleshely vezetőjeként inkább szerette volna rajta tartani a szemét a bonyolultabb, és az egyházi intézmény számára nagyobb bevétellel kecsegtető ügyeken. Az esztergomi, győri és soproni kispreceptorok jelentős aránya szintén érthető (7 kiküldetés): ezekben a rendházakban valószínűleg egyetlen keresztesként éltek, idejük egy részét – amikor jelentést tettek, biztosan – Székesfehérváron töltötték, és mint a központi konvent tagjai, szűkebb régiójukban előszeretettel hajtatták végre velük a parancsokat. A négy *vicepreceptor*i kiküldetésre 1491–1492-ben, nem sokkal Fehérvár visszafoglalása után került sor – a Habsburg megszállás alatt (1490. november – 1491. július) egyik helybéli hiteleshely sem állított ki oklevelet –, amikor Simontornyai István *preceptor* halálával Rózsás László vezette egyelőre ideiglenesen a konventet. A zavaros időszak elmúltával a vezetőjét veszített konvent számára nyilvánvalóan fontos lehetett a néhány évtizeddel korábban megszerzett országos hatáskör, így nem csoda, hogy a helyettesi feladatokkal megbízott Rózsás különös gondot fordított ezen ügyekre és az általuk megszerezhető bevételekre.³¹³ A 16. századra a keresztes konvent gyakorlatilag egyedüli országos hatáskörű hiteleshelyként működött Fehérváron, így eddigre a kiküldetések rendszere alaposan bejáratódhatott. Ennek látványos jele, hogy az 1500 után ismert 87 kiküldött közül csak tíz volt tisztviselő (12%).

A parancslevél átírása vagy az arra utaló hivatkozás, és a kiküldetésben résztvevők meghatározása után a hiteleshelyi jelentések utolsó változó eleme a külső helyszínen való tartózkodás leírása és a jogcselekmény megnevezése. Bár a pontos részleteket a jogi aktus lefolytatását illetően az országos hatáskörben végbemenő ügyek esetén sem árulják el az oklevelek,³¹⁴ a több megyét érintő birtokba vezetések esetén van néhány eltérés a megszokott *introductió*khoz képest. Ezek a különbségek részben nyilván abból adódnak, hogy a nagyon nagy birtokadományok esetén az országos hatáskörű hiteleshelyek kiküldötteinek nem volt módja valamennyi parancslevélbe foglalt *possessió*t felkeresni. Mindezt oklevelekkel igazolhatóan úgy oldották meg a korszakban, hogy csak a fontosabb birtokokat (például várakat, mezővárosokat) keresték fel az eljárók, de arra azért ügyeltek, hogy valamennyi érintett megyében előforduljanak.³¹⁵

312 – Plébános: 1454. ápr. 23. (DL 93 246.); custos: 1459. okt. 13. [Mályusz Elemér–Borsa Iván (szerk.): *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14.), Budapest, 1988. 105. sz.]; lector: 1463. márc. 19. (Balassa cs. lt. 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa cs. lt. 362. sz.)

313 – 1491. nov. 2. (DL 22 510.) – ekkor két birtokba vezetés is történt, 1492. jún. 5. (Héderváry cs. lt. I. 472–475.), 1492. jún. 12. (Héderváry cs. lt. I. 475–479.)

314 – Vö. Dreska G.: *A pannonhalmi konvent* i. m. 77–78.

315 – 1523. szept. 12. (Bátori cs. lt. 333–336.) – További példák a fehérvári káptalan eljárásai közül: 1425. máj. 17. (ZsO XII. 527. sz.), 1445. szept. 18. (DL 37 602.)

A források változatos képet mutatnak abból a szempontból is, hogy milyen mértékben részletezték az iktatás kronológiáját. Nagyon részletes leírásból kevés van, hiszen a végrehajtás cizellálása nyilvánvalóan nyújtotta az amúgy is drága, többnyire privilégium formában kiállított jelentések árát. Vélhetően ennek tudható be, hogy az ügyek egy részében szinte semmit nem tudhatunk meg a birtokba vezetések vagy a peres eljárások menetéről; sem az oklevélnyerő, sem pedig az udvar nem igényelte ezen információk írásba foglalását. Természetesen ennek is voltak fokozatai. Előfordult, hogy annyit azért még megemlítenek az oklevélben, hogy melyik királyi ember hol kísérte a hiteleshely kiküldöttjét.³¹⁶ Találkozhatunk olyan esetekkel is, amikor egyetlen dátumot ismerünk (az eljárás kezdetét), de az ügy részleteibe nem nyerhetünk bepillantást.³¹⁷ Ennek valamivel részletgazdagabb megoldása volt az, amikor az eljárás kezdetét még megadták, de aztán csak időhatározókkal (*primo, item, preterea*) jelölték a folytatást.³¹⁸ Végül vannak olyan, igen-igen szűkszavú oklevelek is, amelyekből egyik információ sem nyerhető ki: hiába iktatott a fehérvári káptalan Rozgonyi János tárnokmester és fiai részére 1470-ben öt különböző megyében fekvő birtokokat, és hiába nevezett meg a jelentés három királyi embert is, sem utóbbiak megyéhez kötésére, sem az eljárás itineráriumára nem utal semmi a szövegben.³¹⁹

Gyakorlati szempontból vizsgálva a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységét úgy tűnik, pontosan ez a rugalmasság lehetett az a tulajdonság, amely az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyeket megkülönböztette a szokványos intézményektől. Erre a keresztes konventnek egyaránt szüksége volt a nagy távolságok, az elhúzódo eljárások és az ügyek sokfélesége miatt.

316 – A fehérvári káptalan példája: 1446. okt. 8. (DL 102 828.)

317 – A fehérvári káptalan példája: 1448. jún. 30. (DL 107 544.)

318 – 1482. máj. 19. u. (DL 59 684.)

319 – 1470. márc. 20. (DL 16 975.)

IRODALOMJEGYZÉK

- AHN, SANG-JOON: *Die Kölner Johanniterkommende Sankt Johann und Cordula im Spätmittelalter. Geschichte, Besitz, Wirtschaft, Verwaltung und Sozialstruktur*, (Kölner Schriften zu Geschichte und Kultur 28.) Köln, 2006.
- ARCHIVES OF THE ORDER OF MALTA, NATIONAL LIBRARY OF MALTA, VALLETTA
- ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, REGESTA SUPPLICATIONUM, Vatikán
- BAK JÁNOS M.–BANYÓ PÉTER–RADY, MARTYN (szerk.): *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*, (The Laws of Hungary Series I. 1000–1526. Vol. 5.) Idyllwild, 2005.
- BAK, JÁNOS M.–DOMONKOS, LESLIE S.–HARVEY JR., PAUL B. (szerk.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 3., 1458–1490*, (The Laws of Hungary. Series I. 1000–1526. Vol. 3.) Los Angeles, 1996.
- BAKÁCS ISTVÁN: Az Országos Levéltár III. osztályának 1969. évi gyarapodásáról, *Levéltári Szemle*, 20 (1970) 440–442.
- BENITS PÉTER (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I–II., Budapest, 2003.
- BESSENYEI JÓZSEF: Székesfehérvári menekültek (Adatok a koronázó város kereskedőinek Mohács utáni történetéhez), in ALMÁSI TIBOR–DRASKÓCZY ISTVÁN–JANCSÓ ÉVA (szerk.): *Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, 2005. 31–46.
- BILKEI IRÉN: A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben, in FEDELES TAMÁS–BILKEI IRÉN (szerk.): *Loca Credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Pécs, 2009. 87–130.
- BONFINI, ANTONIO: *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR PÉTER, Budapest, 1995.
- BORCHARDT, KARL: Wirtschaft und Ordensreform im späten Mittelalter: Das Beispiel der Johanniter in Straßburg (mit Ausblick auf Breslau), in: CZAJA, ROMAN–SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Die Ritterorden in der europäischen Wirtschaft des Mittelalters*, (Ordines militares. Colloquia Torunensia historica XII.) Toruń, 2003. 35–53.

- BUDAK, NEVEN: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christendom*, Budapest, 2001. 283–290.
- C. TÓTH NORBERT: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*, II. rész, *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*, (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) Budapest, 2015.
- C. TÓTH NORBERT: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543), *Levéltári Közlemények*, 71 (2000) 93–127.
- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, I., *Főpapok és bárók*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Budapest, 2016.
- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS–W. KOVÁCS ANDRÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, II., *Megyék*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Budapest, 2017.
- *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár*, IV., 1526–1608. évi törvényczikkek, fordították és utalásokkal ellátták KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN, magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS DEZSŐ, Budapest, 1899.
- DAUBER, ROBERT L.: *Der Johanniter-Malteser Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, Band II., *Spätmittelalter und frühe Neuzeit (1291 bis 1618)*, Wien, 1998.
- DRASKÓCZY ISTVÁN: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. A Szentgyörgyi Vincze-család, in SOMFAI BALÁZS (szerk.): *A Dunántúl településtörténete*, VII., Veszprém, 1989. 317–332.
- DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*, bölcsészdoktori (PhD-)disszertáció, Budapest, 2008.
- E. KOVÁCS PÉTER: Miksa magyarországi hadjárata, *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 35–49.
- ECKHART FERENC: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, szerk. ROKOLYA GÁBOR, ford. CSÓKAY BALÁZS–DRESKA GÁBOR, (Studia notarialia Hungarica tomus XI.) Budapest, 2012.
- ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára AB 71. *Diplomatarium crucigerorum de Alba*.
- ENGEL PÁL: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 111–118.
- ENGEL PÁL: Királyi emberek Valkó megyében, in ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, 2003. 578–599.

- ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II., (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996.
- ENGEL PÁL: The Estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 291–302.
- ENGEL PÁL: Zsigmond bárói, in ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, 2003. 225–246.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ–FÜSSY TAMÁS–MOLNÁR SZULPIC–NÉMETH AMBRUS–PACHER DONÁT–SÖRÖS PONGRÁC (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság Története*, I–XII., Budapest, 1902–1916.
- ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542, in FARKAS GÁBOR (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 5.*, Székesfehérvár, 1971. 177–264.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX: A szerzetesrendek sorsa a 16. századi veszprémi egyházmegyében, in KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, Veszprém, 2018.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ–ÁLDÁSY ANTAL: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar címeres emlékek*, I–III., Budapest, 1901–1926.
- FEKETE NAGY ANTAL–BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193–1526*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.) Budapest, 1990.
- FIRNHABER, FRIEDRICH (szerk.): Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Grösstentheils nach Originaldocumenten des kaiserlich-österreichischen Haus- und Staats-Archives. I. 1490–1492, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 3 (1849) 375–551.
- FRAKNÓI VILMOS–LUKCSICS JÓZSEF (szerk.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I–IV., Budapest, 1896–1907.
- FÜGEDI ERIK: A Szentgyörgyi Vincze család, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11 (1972) 261–269.
- GÖMÖRY GUSZTÁV: Miksa római császár naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt; 1490, *Hadtörténelmi Közlemények*, 4 (1891) 274–277.
- GYÖRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR, Győri Székeskáptalan Magánlevéltára
- HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története*, I–II., Sopron, 1921–1943.

- HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia*, I., *Diplomata 1393–1540*, (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.) Nyíregyháza, 2011.
- HUNYADI ZSOLT: ...et iugiter famulantibus regi sempiterno. Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez, *Acta Universitas Szegediensis*, 109 (1999) 39–46.
- HUNYADI ZSOLT: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Historica Universitatis Szegediensis*, 116 (2002) 31–47.
- HUNYADI ZSOLT: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, 1998. 33–65.
- HUNYADI ZSOLT: Entering the Hospital. A Way to the Elite in the Fifteenth Century?, in JOSSE RAND, PHILIPPE–OLIVEIRA, LUÍS F.–CARRAZ, DAMIEN (szerk.): *Élites et ordres militaire au Moyen Age*, Madrid, 2015. 101–110.
- HUNYADI ZSOLT: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory (Thirteenth and Fourteenth Centuries), in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 142–154.
- HUNYADI ZSOLT: How to Identify a 600 Year-Old Forgery? The Formulas of the Charters of the Székesfehérvár Convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the Mid-Fourteenth Century, in EDIT SZŐKE (szerk.): *International Conference of PhD Students, Section Proceeding: Humanities*, Miskolc, 1997. 87–94.
- HUNYADI ZSOLT: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in GERVERS, MICHEL (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, 2000. 137–149.
- HUNYADI ZSOLT: Royal Power and the Hungarian–Slavonian Hospitaller Priors before the Mid-fifteenth Century, *Military Orders*, 5 (2012) 321–328.
- HUNYADI ZSOLT: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*, (CEU Medievalia 13.) Budapest, 2010.
- HUNYADI ZSOLT: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in SEBŐK MARCELL–NAGY BALÁZS (szerk.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999. 507–519.
- HUNYADI ZSOLT: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LÉON (szerk.): *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, 2002. 285–296.

- HUNYADI ZSOLT: The social composition of the Military–Religious Orders in the medieval kingdom of Hungary, in FERNANDES, ISABEL CRISTINA F. (szerk.): *As Ordens Militares e as Ordens de Cavalaria entre o Ocidente e o Oriente*, Palmela, 2009. 323–332.
- HUNYADI ZSOLT: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in KINCSES KATALIN MÁRIA (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, 2018. 216–221.
- KÁPOLNAI P. ISTVÁN: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi jegyzései, *Századok*, 19 (1885) 156–164.
- KARÁCSONYI JÁNOS–KOLLÁNYI FERENC–LUKCSICS JÓZSEF (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I–V., Budapest, 1902–1912.
- KÁROLY JÁNOS: *Fejér vármegye története*, I–V., Székesfehérvár, 1896–1904.
- KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII., Pozsony, 1782–1812.
- KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Budapest, 1994.
- KREDICS LÁSZLÓ–MADARÁSZ LAJOS–SOLYMOSSI LÁSZLÓ (szerk.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmak és javadalmak (1550, 1556)*, Veszprém, 1997.
- KUBINYI ANDRÁS–FÜGEDI ERIK: A budai káptalan jegyzőkönyve, *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1967–1968., Budapest, 1970. 9–59.
- LUKCSICS JÓZSEF–TUSOR PÉTER–FEDELES TAMÁS–NEMES GÁBOR (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, I–II., (Collectanea Vaticana Hungariae 9–10.) Budapest–Róma, 2014.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 269–281.
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Diplomatikai Levéltár
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, R 302.
- MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN (szerk.): *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14.) Budapest, 1988.

- MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BALINT (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár, I–XIII. (1387–1426)*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.) Budapest, 1951–2017.
- MITAČEK, JIŘÍ: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*, Brno, 2011. 110–111.
- NAGY GYULA (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I–II.*, Budapest, 1887–1889.
- NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–BARABÁS SAMU–KAMMERER ERNŐ–DÖRY FERENCZ–LUKCSICS PÁL (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, I–XII.*, Pest–Budapest, 1871–1931.
- ÖSTERREICHISCHE STAATSARCHIV, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn, Bécs
- ÖSTERREICHISCHE STAATSARCHIV, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Bécs
- PÁLOSFALVI TAMÁS: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444), *Századok*, 137 (2003) 897–928.
- PÁLOSFALVI TAMÁS: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448), *Századok*, 134 (2000) 45–98.
- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I–II.*, Budapest, 1899.
- RÁBIK, Vladimír: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543*, (Capitulum VII.) Szeged, 2010.
- RADVÁNSZKY BÉLA–ZÁVODSZKY LEVENTE (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára, I–II.*, Budapest, 1909–1922.
- REISZIG EDE: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon, I–II.*, Budapest, 1925–1928.
- RIBI ANDRÁS: „filia ordinis crucigerorum de Alba” A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72 (2018) 286–296.
- RIBI ANDRÁS: „propter multitudinem hospitum” A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22 (2015) 71–89.

- RIBI ANDRÁS: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153 (2019) 313–337.
- RIBI ANDRÁS: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in SZANKA BRIGITTA–SZOLNOKI ZOLTÁN–NAGY ZSOLT DEZSŐ (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, 10., *A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, 2018. 95–115.
- RIBI ANDRÁS: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén, in KIS IVÁN–KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ–VERES KRISTÓF GYÖRGY–VESZPRÉMY MÁRTON (szerk.): *Micae Mediaevales*, VIII., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2019. 67–86.
- RIBI ANDRÁS: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári keresztes konvent személyi összetétele (1390–1450), in FÁBIÁN LAURA–UHRIN DOROTTYA–FARKAS CSABA–RIBI ANDRÁS (szerk.): *Micae Mediaevales*, VI., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2017. 197–211.
- RIBI ANDRÁS: Lovagrendi birtok város és vidék határán. Szentkirályföldre a 15–16. században, in KÁDAS ISTVÁN–SKORKA RENÁTA–WEISZ BOGLÁRKA (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 2019. 373–384.
- RIBI ANDRÁS: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91 (2018) 81–95.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Kings and Priors: the Hospitaller Priory of England in the Late Fifteenth Century, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot, 1999. 83–102.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522)*, Münster–Hamburg–London, 2001.
- SCHMIDTMAYER RICHÁRD: A vértesi várak „valódi” urai az 1440-es években, *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*, 20 (2014) 193–211.
- SIKLÓSI GYULA: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*, Székesfehérvár, 1990.
- SIRE, HENRY J. A.: The Priory of Vrana: The Order of St John in Croatia, in UPTON-WARD, JUDITH (szerk.): *The Military Orders, Volume 4., On Land and by Sea*, Aldershot, 2008. 221–227.
- SZ. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések – Kolostori és polgári műhelyek*, (Művészettörténeti füzetek 6.) Budapest, 1973.

- SZAKÁLY FERENC: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*, Szekszárd, 1998.
- THEINER, AUGUSTINUS: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I–II., Roma, 1859–1860.
- TUBERO, LUDOVICUS: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ–SZ. GALÁNTAI ERZSÉBET, (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.) Szeged, 1994.
- VAN WINTER, JOHANNA MARIA (szerk.): *Sources concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, 1998.
- VANN, THERESA M.: The Exchange of Information and Money between the Hospitallers of Rhodes and their European Priories in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 34–47.
- VERESS D. CSABA–SIKLÓSI GYULA: *Székesfehérvár, a királyok városa*, Budapest, 1990.
- ZSOLDOS ATTILA–THOROCZKAY GÁBOR–KISS GERGELY: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár, 2016.

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN HOSPITALLERS' PRIORY IN THE DECADES FOLLOWING THE COUNCIL OF CONSTANCE WITH PARTICULAR REFERENCE TO THE CONVENT OF SZÉKESFEHÉRVÁR

Abstract

The paper presents the history of the Hungarian Hospitallers' priory in the decades following the Council of Constance with particular reference to the Convent of Székesfehérvár, which has excellent source facilities through its private archives. In addition to the Hungarian source material the study also draws on documents from the central archives of the Order in Malta. The most important lesson of these sources was the separation of the center of the Order of Rhodes from the Priory of Vrana after the Western Schism. By the second half of the 15th century this process has led to a practically total break-up and the formation of a quasi Hungarian-Hospitaller branch, whose members seemed more appropriate to call cruciferi. Following a detailed presentation of the history of the Preceptory of Székesfehérvár a case study illustrates the potential conflicts between the priors of Vrana and the members of the Convent of Székesfehérvár. The latter also points to the functioning – after a while even the disfunctioning – of the priory. The paper concludes with the presentation of the place of authentication activity with countrywide jurisdiction of the Convent of Székesfehérvár.

Keywords: Hospitallers, cruciferi, Priory of Vrana, place of authentication (locus credibilis), Székesfehérvár

Ribi András

*MTA–PTE–ELTE Középkori Egyházi Archontológia Kutatócsoport,
tudományos segédmunkatárs*

MELLÉKLET

A JOHANNITA REND MAGYAR TARTOMÁNYI ELÖLJÁRÓI (1186–1526)

összeállította: Hunyadi Zsolt–Ribi András

Név	Tisztség	Hivatali idő
Márton	praeceptor, perjel	1186–1193
N. (a forrásban név nem szerepel)	perjel	1208
B. (vagy R.)	procurator	1216
Pethe	mester	1216
P.	perjel	1217
N. (a forrásban név nem szerepel)	perjel	1222
N.	procurator	1225
R. (vagy B.)	procurator	1225
János	mester	1226
Rembald de Voczon	mester, nagypraeceptor, perjel	1232–1254 (1255?)
Miko de Buxunio	mester (?)	1243
Ambrus	helytartó, budai kanonok	1243
Arnold	nagypraeceptor	1255?–1259
Ferrustan	mester	1262
Heinrich von Fürstenberg	nagypraeceptor	1266
Pons de Fay	mester	1267–1276
Hugo Boraldy	helytartó	1275
Hugo	helytartó	1278
Hermann Brunshorn	nagypraeceptor	1279

Albert de Reuellis	perjel	1294?–1299
Constantius	mester	1304
Olivér	mester	1306
Loquetus (Busque?)	mester	1312–1314
Rolando de Gragnana	mester	1315
Filippo de Gragnana	perjel	1317–1329
Miesco	a perjeli cím követelője	1318
Francesco de Gragnana	procurator	1319–1320
Girardo de Gragnana (először)	helytartó	1321?–1322
Marco de Bologna	procurator	1325
Girardo de Gragnana (másodszor)	helytartó	1326–1328
Orbizanus de Lucca	helytartó	1329
üresedés	–	1330–1335
Pierre Cornuti	perjel	1335–1348
Fulco Rocafolii	helytartó	1340
Giovanni Latini de Perugia	helytartó	1344–1346
Baudon Cornuti	helytartó	1348
Montreal du Bar	perjel	1348–1350?
Baudon Cornuti	perjel	1349–1374
Donát	helytartó	1349–1371
Albert	helytartó	1371–1374
Raymond de Beaumont	helytartó	1373
Giovanni Rivara	kinevezett perjel	1373–1374
üresedés	–	1374. május–augusztus
Rajmund de Beaumont (először)	perjel	1374–1381
Arnold de Beaumont	helytartó	1374–1378
Palisnai János (először)	perjel	1379–1383
Lukács	helytartó	1379–1385
Rajmund de Beaumont (másodszor)	perjel	1384

Arnold de Beaumont (másodszor)	helytartó	1384
Hédervári János	perjel	1385
Budafelhévízi János	a perjelség javainak kezelője	1385. július
Ranforsatus de Castellana	(címzetes) perjel	1385. szeptember
Gérard Cornuti	procurator	1386
Palisnai János (másodszor)	perjel (kormányzó)	1386/7–1391/1392
Losonci Albert	(kinevezett) perjel	1387–1389
ifj. Palisnai János	perjel	1392–1396
Bebek Imre	perjel	1392–1403
Bartholomeo Caraffa	perjel	1404–1405
Johannes de Varrasio	kormányzó	1405
Michele Ferrandi	perjel	1405–1417
Nagymihályi Albert	perjel	1417–1434
Johannes Cavalion alias Romei	címzetes perjel	1433–1434
Tallóci Matkó	kormányzó	1434–1439
Tallóci Jován	perjel	1438–1445
Jacobus de Soris	címzetes perjel	1446–1475
Szentgyörgyi Székely Tamás	perjel	1450–1462
Szapolyai Imre	kormányzó	1464–1465
Szentgyörgyi Székely János	perjel	1468
Újlaki Miklós	kormányzó	1468–1477
Beriszló Bertalan	perjel	1475–1512
Carolus de Jesualdo	címzetes perjel	1493–1495
Andrea de Martinis	címzetes perjel	1501–1510
Gyarmati Balassa Farkas	perjel	1513
Beriszló Péter	kormányzó	1512–1520
Baracsi Mátyás	perjel	1520–1525
Tahi Ferenc	perjel	1526
Tahi János	kormányzó	1526

